

De rol van cultuureducatie bij het
bevorderen van culturele diversiteit
in het primair onderwijs

Inhoud

1	Inleiding	5
1.1	Cultuur en school	5
1.2	Onderzoeken	5
1.3	De vraag	6
2	Doel, vraagstellingen, drie groepen en werkwijze	7
2.1	Doel	7
2.2	Vraagstellingen	7
2.3	Drie groepen	7
2.4	Werkwijze	9
3	Cultureel divers aanbod	11
3.1	Inleiding	11
3.2	Beleidsmatige context	11
3.3	Definitie cultureel divers	11
3.4	Cultureel divers: verschillende kunst- en cultuurvormen?	12
3.5	De meest gedeelde omschrijving(en) uit de telefonische interviews	13
4	Cultuureducatie in het primair onderwijs	15
4.1	Bezoek aan voorstellingen en tentoonstellingen	15
4.2	Bezoek aan multiculturele voorstellingen en tentoonstellingen	17
5	Aansluiting kerndoelen	18
5.1	Kunstzinnige oriëntatie en samenleving	18
5.2	Kerndoelen in de praktijk	18
6	Behoeftte aan multicultureel aanbod	19
6.1	Vraagstellingen	19
6.2	Wilt u... en waarvoor?	19
6.3	Belangrijke kenmerken	20
6.4	Geen behoefte	20
7	Leereffecten	22
7.1	Leereffecten verondersteld	22
7.2	Meer waardering voor andere culturen en kunstuitingen	22
8	Samenvatting	24
8.1	Vraagstellingen	24
8.2	Begripsbepaling	24
8.3	Huidige situatie	25
8.4	Kerndoelen	26
8.5	Behoeftte en geen behoefte	26
8.6	Leereffecten	27
9	Gesprekken	28
9.1	Ervaringen van leerlingen	28
9.2	Sambalele van Musica do Brasil op de Mozaïekschool	28
9.3	De tent van Theatergroep Dox en de Panda	29
9.4	Heldenhart van Teatro Munganga en de Oscar Carréschool	30

Bijlagen	31
Bijlage 1 Basisscholen naar percentage allochtone leerlingen	32
Bijlage 2 Vragenlijst van het telefonisch interview	33
Bijlage 3 Antwoorden op open vragen	40
Bijlage 4 Respondentnummer + plaats	54

1. Inleiding

1.1 Cultuur en school

Het ministerie van OCenW is ervan overtuigd dat cultuureducatie een bijdrage kan leveren aan het besef van leerlingen dat zij leven in een multiculturele samenleving. Dat blijkt onder andere uit verscheidene notities op het gebied van cultuur en school die het departement produceerde. Zo noemt de eerste *notitie Cultuur en School*¹ cultuureducatie als een middel dat het welbevinden en onderling begrip bevordert (p.22). De *Vervolgnotitie Cultuur en School*² (paragraaf 3.3, p.9) vermeldt: 'het onderwijs gaat er mede van uit dat leerlingen opgroeien in een multiculturele samenleving. (...) Ook cultuureducatie kan eraan bijdragen dat leerlingen verschillende culturen en hun kunstuitingen leren waarderen'. En: 'op alle scholen in Nederland neemt het percentage toe van leerlingen met een buitenlandse afkomst. De scholen houden rekening met die groep leerlingen, ook bij het selecteren van culturele activiteiten. Maar ook voor autochtone Nederlandse leerlingen is de kennismaking met andere culturen zeer gewenst. Activiteiten waardoor het onderlinge begrip voor elkaars cultuur toeneemt vormen dan ook een speerpunt binnen het project Cultuur en School. Die voorrang komt tot uitdrukking in het subsidiebeleid.'

1.2 Onderzoeken

In 1998 gaf het departement (de projectgroep Cultuur en School) het toenmalige LOKV opdracht de stand van zaken op het gebied van cultuureducatie in het Nederlands primair en voortgezet onderwijs te inventariseren³. Dit onderzoek moest onder andere een antwoord geven op de vraag hoe groot het aandeel 'cultuureducatie met een multicultureel karakter' was in het totale onderwijsprogramma van scholen'. Deze vraag kon toen als volgt worden beantwoord: 'bij zeventien procent van de onderzochte basisscholen komen een of meer culturele activiteiten met een multicultureel karakter voor. Deze activiteiten spelen zich af in de school. Bij vier procent van de scholen worden multiculturele activiteiten ondernomen die buiten de school plaatshebben'. Overigens is voor multiculturele producten geen eenduidige definitie gehanteerd, aangezien de aanbieders en afnemers hier geen eenduidige omschrijving voor gebruiken. Daarom is onder multicultureel verstaan 'multicultureel in de ogen van de respondent'. Uit het onderzoek *Inventarisatie 'cultuur en school' eerstelijnsinstellingen kunstzinnige vorming*⁴ blijkt vervolgens, dat veruit de belangrijkste reden voor deze instellingen om geen multicultureel aanbod te verzorgen, het ontbreken van de vraag bij het onderwijs is. En in een artikel in Kunst & Educatie⁵ constateert Gaston Melis dat – als het gaat om hoe het aanbod wordt beïnvloed door de aanwezigheid van allochtonen – het nogal een verschil maakt of die vraag wordt gesteld in een van de steden buiten of binnen de Randstad.

¹ *Cultuur en School*. Voorwoord: T. Netelenbos en A. Nuis. Den Haag : Sdu, 1996.

² *Vervolgnotitie Cultuur en School*. Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. Zoetermeer, Ministerie van OCenW, 1999.

³ Groot, B. de, F. Haanstra en M. van Hoorn (1998), *Inventarisatieonderzoek Cultuur en School. Deel 1: Aanbod cultuureducatie*. Utrecht : LOKV. En: Groot, B. de, F. Haanstra en M. van Hoorn (1998), *Inventarisatieonderzoek Cultuur en School. Deel 2: Cultuureducatie op basisscholen en scholen voor voortgezet onderwijs*. Utrecht : LOKV.

⁴ Groot, B. de (1999), *Inventarisatie 'Cultuur en School' eerstelijnsinstellingen kunstzinnige vorming*. Amsterdam : Bert de Groot B.V.

⁵ Melis, G (1998), Allochtonen maar ten dele bediend door kunsteducatie-instellingen. In: *Hoe denken we over multicultureel kunstbeleid?* : Kunst & Educatie, themanummer 4, p. 25-29.

1.3 De vraag

Na ruim vier jaar beleid en uitvoeringspraktijk van het project Cultuur en School is het ministerie van OCenW zeer geïnteresseerd in de effecten ervan. Is het cultuuraanbod (en de cultuurafname) inderdaad veranderd - cultureel diverser geworden - in het primair onderwijs; wat zijn de behoeften van de docenten in het primair onderwijs op het gebied van cultureel (divers) aanbod en sluit het aanbod van bemiddelaars op het gebied van cultuureducatie voldoende aan bij de onderwijsdoelstellingen die betrekking hebben op culturele diversiteit? In mei 2001 ging Cultuurnetwerk Nederland voor het departement na hoe cultureel divers het aanbod voor het primair onderwijs van steunfunctie-instellingen is en bekeek daarvoor het aanbod van zeventien van hen. Daarbij bleek dat ongeveer tien procent van het aanbod van deze instellingen cultureel divers te noemen is⁶.

Naar aanleiding van deze uitkomsten wierp het departement een aantal vragen op over de afnemers van het aanbod:

- hoeveel scholen nemen dit cultureel diverse aanbod af;
- sluit het aanbod aan bij de belevingswereld van kinderen;
- zijn leerkrachten tevreden over het aanbod;
- draagt dit aanbod bij aan het besef van leerlingen dat zij leven in een multiculturele samenleving (effectiviteit in relatie tot het onderwijsprogramma)?

⁶ Uit eerder onderzoek bleek dat van de 9.226 cultuurproducten die in 1996/1997 door basisscholen werden afgenomen, minder dan een procent een multicultureel karakter had. (Zie ook: *Inventarisatieonderzoek Cultuur en School. Deel 1: Aanbod cultuureducatie* (te vinden op de website van Cultuurnetwerk Nederland)

2. Doel, vraagstellingen, drie groepen en werkwijze

2.1 Doel

Het departement is geïnteresseerd in de behoeften van de docenten in het primair onderwijs op het gebied van cultureel divers aanbod en vraagt zich af, of het aanbod voldoende aansluit bij de onderwijsdoelstellingen met betrekking tot culturele diversiteit.

Het gaf Cultuurnetwerk Nederland de opdracht in de periode augustus 2001 – november 2001 een studie te doen naar de rol van cultuureducatie bij het bevorderen van culturele diversiteit in het primair onderwijs. Het doel van deze studie was na te gaan in hoeverre docenten van basisscholen geïnteresseerd zijn in cultureel divers educatief aanbod, in hoeverre zij het aanbod geschikt achten en of zij dergelijk aanbod gebruiken of zouden willen gebruiken om kerndoelen te realiseren die raakvlakken hebben met culturele diversiteit. Bovendien moest uit de studie duidelijk worden welk soort aanbod het onderling begrip bevordert of zou kunnen bevorderen en of leerlingen in het primair onderwijs door kennis te maken met dit cultuuraanbod verschillende culturen en kunstuitingen ook daadwerkelijk gaan leren waarderen.

2.2 Vraagstellingen

De volgende vraagstellingen zijn voor de start van de studie geformuleerd⁷:

<i>Begripsbepaling:</i>	Wat verstaan docenten primair onderwijs onder cultureel divers, educatief aanbod voor het primair onderwijs?
<i>Huidige situatie:</i>	Waar en in welke disciplines kopen zij cultuureducatief aanbod in? Wat zijn de ervaringen van docenten in het primair onderwijs met cultureel divers, educatief aanbod?
<i>Kerndoelen:</i>	In hoeverre gebruiken basisscholen cultuureducatief aanbod om de doelstellingen van de leergebieden 'kunstzinnige oriëntatie' en 'samenleving' te realiseren?
<i>Behoefte:</i>	Heeft het primair onderwijs behoefte aan cultureel divers, educatief aanbod? Zo ja, waaraan is behoefte en bij welke vakken? Sluit het aanbod -naar discipline - aan bij de behoefte aan culturele diversiteit? Zo nee, waarom is er geen behoefte aan cultureel divers educatief aanbod?
<i>Effecten:</i>	Zijn docenten van mening dat leerlingen in het primair onderwijs die kennismaken met professioneel (divers)cultuuraanbod, verschillende culturen en kunstuitingen ook daadwerkelijk gaan waarderen? Welk aanbod, naar discipline, bevordert of zou kunnen bevorderen het onderling begrip van leerlingen in het primair onderwijs in de visie van docenten, c.q. welke disciplines bevorderen het besef te leven in een multiculturele samenleving?

2.3 Drie groepen

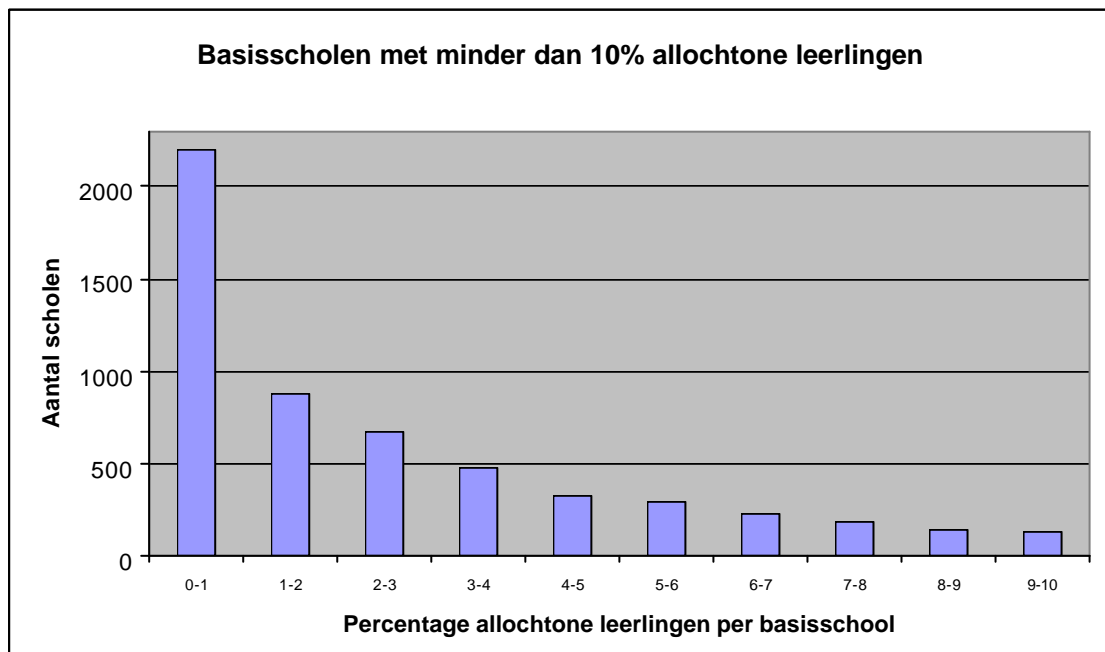
In Nederland zijn 7.044 basisscholen. Deze scholen verschillen onderling op vele kenmerken. Als een van de belangrijkste verschillen als het gaat om de beantwoording van bovenstaande vraagstellingen, werd verwacht dat de verhouding tussen het aantal leerlingen van autochtone respectievelijk allochtone afkomst een rol zou spelen.

⁷ Zie bijlage 2 : Vragenlijst van het telefonisch onderzoek

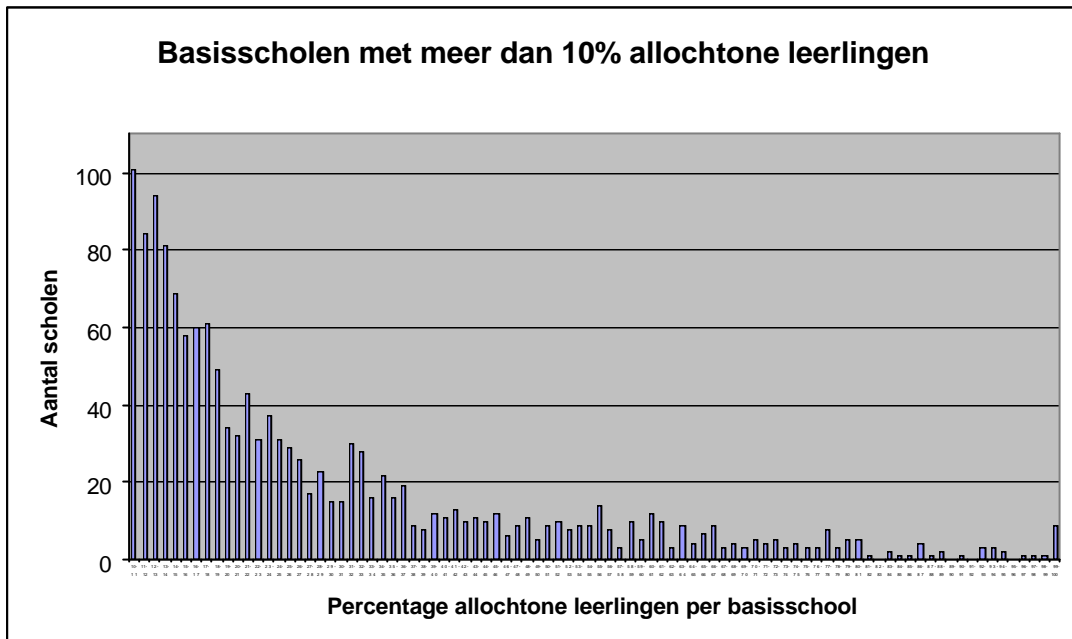
Daarom is ervoor gekozen drie afzonderlijke groepen te onderscheiden: scholen met overwegend autochtone leerlingen (hierna: witte scholen genoemd), scholen met overwegend allochtone leerlingen (hierna: zwarte scholen) en een derde groep scholen met een gemengde leerlingenpopulatie (hierna gemengde scholen).

Deze drie groepen scholen zijn geoperationaliseerd met behulp van gegevens van het Cfi (Centrale Financiën Instellingen) van het ministerie van OCenW. Het Cfi heeft per school het percentage leerlingen aangegeven dat van allochtone afkomst is en bij de financiering een wegingsfactor 1,9 heeft. Voor een leerling met een dergelijke weging ontvangt de school 1,9 keer meer geld dan voor een doorsnee leerling zodat de school een extra inspanning kan leveren om de veronderstelde leerachterstand van deze leerlingen op te heffen. Een leerling krijgt een weging van 1,9 toegekend wanneer deze een niet-Nederlandse culturele achtergrond heeft en tevens voldoet aan één van de volgende voorwaarden: 1. de vader of verzorger heeft een schoolopleiding genoten tot of tot en met het niveau eindexamen voorbereidend beroepsonderwijs; 2. en/of de moeder of verzorgster heeft een schoolopleiding genoten tot het niveau eindexamen voorbereidend beroepsonderwijs; of 3. de meest verdienende ouder of verzorger oefent een beroep uit in loondienst, waarin hij lichamelijke of handarbeid verricht, of geniet geen inkomsten uit tegenwoordige arbeid. (Bron: formatiebesluit WPO, hoofdstuk 2, paragraaf 4, artikel 15B Schoolgewicht).

In de hieronder afgebeelde grafiek wordt een overzicht gegeven van de verdeling van het aantal allochtone leerlingen over de scholen met minder dan tien procent. Duidelijk is, dat het merendeel van de basisscholen tot de groep witte scholen behoort. De eerste staaf geeft de 2200 scholen weer met minder dan 1 procent allochtone leerlingen. Daarvan hebben 1573 scholen zelfs geen enkele leerling die aan de definitie van het formatiebesluit voldoet.

De grafiek op de volgende pagina geeft het aantal scholen weer dat 10 procent of meer allochtone leerlingen heeft. Opvallend is dat slechts een zeer gering aantal scholen hoge percentages allochtone leerlingen heeft. In totaal telt Nederland 230 scholen waarvan meer dan de helft van de leerlingen van allochtone afkomst is. In bijlage 1 is het absolute aantal scholen per procentpunt weergegeven.

2.4 Werkwijze

Deze studie is uitgevoerd in drie delen. In het *eerste deel* is gepoogd tot een verheldering van begrippen en vraagstellingen te komen door middel van literatuurstudie en face-to-face interviews met docenten uit het primair onderwijs.

In het *tweede deel* is een telefonisch interview onder 150 scholen voor primair onderwijs uitgevoerd. Dit telefonisch interview is gehouden onder scholen die willekeurig getrokken zijn uit drie verschillende populaties: een populatie van 1573 scholen met uitsluitend autochtone leerlingen (0% allochtone leerlingen); een populatie van 569 scholen met een gemengd leerlingenbestand (8 tot en met 12% allochtone leerlingen) en een populatie van 230 scholen met overwegend allochtone leerlingen (50% of meer).

Uit de drie populaties zijn willekeurige steekproeven getrokken van ieder 50 basisscholen. De geselecteerde scholen zijn telefonisch geïnterviewd met behulp van een gestandaardiseerde vragenlijst met open en gesloten vragen. De vragenlijst is opgesteld op basis van de informatie die verzameld is in de deskresearch en in de interviews van het eerste deel van de studie. De vragenlijst is getest bij zes scholen voordat de definitieve versie is afgenomen. De interviews hebben plaatsgevonden met degene die verantwoordelijk is voor het organiseren van aanbod op het gebied van cultuureducatie. Dit is meestal de directeur van de school. In enkele gevallen weigerden scholen mee te werken aan deze studie. De steekproef is daarop opgehoogd zodat uiteindelijk per populatie toch 50 interviews gerealiseerd zijn.

Overigens is door de keuze van drie afzonderlijke populaties in combinatie met de willekeurige steekproefrekking er niet alleen een onderscheid tussen zwarte en witte scholen in beeld gebracht, maar daarmee worden ook voor een deel de verschillen tussen scholen in stedelijke gebieden en op het platteland gepresenteerd. Immers zwarte en gemengde scholen worden weinig op het platteland aangetroffen. De steekproef met witte scholen bevat dus relatief veel scholen in kleine gemeenten.

In het *derde deel* van de studie zijn drie casusbeschrijvingen gemaakt van ervaringen van leerlingen met cultureel divers aanbod. Uit iedere steekproef is een school geselecteerd die ervaringen heeft met 'cultureel divers' aanbod. Vervolgens zijn op deze scholen interviews afgenomen met drie groepen leerlingen uit de bovenbouw. Op basis van deze interviews zijn geen conclusies getrokken. De ervaringen van leerlingen met confrontaties met culturele diversiteit zijn alleen ter illustratie in deze rapportage opgenomen.

3. Cultureel divers aanbod

3.1 Inleiding

Wat verstaan docenten primair onderwijs onder cultureel divers, educatief aanbod? Door middel van literatuurstudie en mondelinge interviews met personen werkzaam in het primair onderwijs, zijn begrippen en vraagstellingen hierover verhelderd. Die verheldering was noodzakelijk met het oog op de telefonische interviews. Op basis van de literatuurstudie en de face-to-face interviews is de uiteindelijke telefonische interviewleidraad opgesteld (zie bijlage 2). Dit hoofdstuk beschrijft allereerst de beleidsmatige context van het begrip cultureel divers, gevolgd door de definitie van het begrip die in deze studie is gebruikt. De opvattingen van de mondeling geïnterviewden over wat cultureel diversiteit en wat cultureel divers aanbod is, zijn daarna beschreven. Het hoofdstuk eindigt met de resultaten uit de telefonische enquête; dat wil zeggen die resultaten die betrekking hebben op de vraag naar definities van multicultureel⁸ aanbod.

3.2 Beleidsmatige context

In de nota *Ruim baan voor culturele diversiteit*⁹ schrijft staatssecretaris Van der Ploeg dat - hoewel Nederland ingrijpend is veranderd door migratiestromen - de (culturele) aanwezigheid van allochtone bevolkingsgroepen maar mondjesmaat merkbaar is en de culturele wereld nog steeds de trekken van een monocultuur vertoont. Het huidige cultuuraanbod kent wel een grote verscheidenheid aan disciplines, genres, scholen en stijlen, maar deze verscheidenheid beperkt zich tot cultuur van veelal autochtone aanbieders. Migranten nemen als publiek en makers nauwelijks deel aan de gesubsidieerde cultuur. Omdat hij dit een ongewenste situatie acht, wil hij aanbod stimuleren dat oog heeft voor de groepen in de samenleving die 'geen deel uit maken van de selecte subcultuur van operaliefhebbers, symfonieorkestbezoekers en galeriehoppers'. Het is volgens de bewindsman overigens niet de bedoeling dat de cultuuruitingen van de verschillende culturen opgaan in een gezamenlijke cultuur, aangezien dit de eigenheid van de cultuuruitingen niet ten goede komt. Van der Ploeg ziet het project *Cultuur en School* als een van de belangrijkste instrumenten om jongeren en allochtonen te bereiken en toe te rusten om deel te nemen aan cultuur; en zo de culturele diversiteit te bevorderen. Daarvoor acht hij een goede samenwerking tussen het onderwijs en de cultuursector overigens onontbeerlijk.

3.3 Definitie cultureel divers

Het begrip *cultureel divers* is een sociaal en politiek beladen begrip. Vaak worden er de tegenstellingen zwart-wit, allochtoon-autochtoon en etniciteit mee in verband gebracht, vergezeld van – vaak - negatieve connotaties. In deze rapportage wordt onder *cultureel divers educatief aanbod* verstaan:

aanbod dat:

- er toe bijdraagt dat kinderen leren dat er verschillende kunstvormen in de wereld bestaan¹⁰;

⁸ Zie voor de verklaring van de vervanging van de formulering *cultureel divers* voor *multicultureel* verder in dit hoofdstuk.

⁹ Ploeg, R. van der (1999), *Ruim baan voor culturele diversiteit*. Zoetermeer : Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschappen.

¹⁰ Mason, R. (2001), *Multicultural matters: the effects of changing populations on educational policy*. (Bijdrage internationale conferentie A must or a-muse, september 2001)

- er toe bijdraagt dat leerlingen begrijpen dat elke kunstvorm een weerspiegeling is van waarden, attitudes en opvattingen van een bepaalde cultuur of subcultuur¹¹;
- verschillende stijlen en genre's behandelt;
- uitgevoerd wordt of gemaakt is door een professionele kunstenaar (of vergelijkbaar) en niet puur op amusement gericht is;
- aansluit bij de sociale omgeving van de kinderen.

3.4 Cultureel divers: verschillende kunst- en cultuurvormen?

Nadat begrippen en vraagstellingen geformuleerd waren, zijn zes interviews gehouden met personen (directeuren of docenten) uit het primair onderwijs. Zij kregen (onder andere) de volgende vragen voorgelegd:

- Wat verstaat u onder cultureel divers, educatief aanbod voor het primair onderwijs?
- In hoeverre gebruikt u cultuureducatief aanbod om de doelstellingen van de leergebieden¹² 'kunstzinnige oriëntatie' en 'samenleving' te realiseren?
- Welk soort aanbod draagt bij aan het realiseren van welke onderwijsdoelstellingen?
- Welk soort aanbod bevordert of zou kunnen bevorderen het onderling begrip van leerlingen in het primair onderwijs in de visie van docenten, c.q. welk soort aanbod bevordert het besef te leven in een multiculturele samenleving?

Het begrip *cultureel divers* (aanbod) riep bij de geïnterviewden geheel andere associaties op dan het bij beleidsmakers doet. Nieuwe begrippen en naamgevingen blijken in de (onderwijs) praktijk niet snel overgenomen te worden of ingeburgerd raken. De geïnterviewden associeerden cultureel divers aanbod in de meeste gevallen met aanbod dat bestaat uit verschillende stijlen en genre's. Men formuleerde het als volgt: 'Het kennis kunnen nemen van verschillende cultuuruitingen, niet zozeer allochtoon versus autochtoon, maar meer van verschillende kunstvormen en disciplines'.

De andere elementen die in de definitie in de vorige paragraaf zijn genoemd, zoals dat cultureel aanbod – en afname er toe bijdraagt dat kinderen leren dat er verschillende kunstvormen in de wereld bestaan en er toe bijdraagt dat leerlingen begrijpen dat elke kunstvorm een weerspiegeling is van waarden, attitudes en opvattingen van een bepaalde cultuur of subcultuur, werden niet genoemd. Een geïnterviewde formuleerde zijn antwoord op de vraag 'Wat verstaat u onder cultureel divers aanbod, culturele diversiteit?' als volgt: 'Dit moet je ruim zien. Op de school zijn landenprojecten. Daarbij komen allerlei multiculturele aspecten aan de orde. Zo was er een project over Suriname waarbij een drumspeler heeft opgetreden. Bij landenprojecten wordt ook vaak door een van de ouders gekookt in de stijl van het land. Maar er zijn ook projecten over de Olympische Spelen en de handel'.

¹¹ idem noot 9

¹² *Leerdoelen Leergebied kunstzinnige oriëntatie*: Bij muziek geldt o.a. als doel dat leerlingen liederen uit de eigen en andere culturen in groepsverband moeten kunnen zingen. Zij moeten ook leren om muziek te typeren naar geografische en/of culturele herkomst. Een leerdoel van het vak *beweging* is dat leerlingen een beperkt repertoire speellieder, volksdansen en eigentijdse dansen kunnen uitvoeren die afkomstig zijn uit verschillende culturen. Voor *tekenen en handvaardigheid* is een leerdoel het geven van een eerste oriëntatie voor leerlingen op hun cultureel erfgoed. Bij deze oriëntatie dient er rekening mee gehouden te worden dat dit erfgoed een afspiegeling is van de verschillende culturele groepen in Nederland. Leergebied *samenleving* dat samen met aardrijkskunde en geschiedenis samen tot het gebied 'Oriëntatie op mens en wereld' vormt, heeft o.a. het volgende kerndoel: leerlingen kunnen overeenkomsten en verschillen noemen tussen enkele geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen; het gaat dan met name om leefgewoonten en feest- en gedenkdagen. Uit: *Kerndoelen basisvorming 1998-2003 . Relaties in beeld: over de relaties tussen de algemene doelen en de kerndoelen per vak / OCenW, Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, 1998.*

De geïnterviewden hebben in de meeste gevallen het doel voor ogen voor alle kinderen iets te vinden dat hen aanspreekt. De kerndoelen spelen daarbij geen grote rol en hebben zeker geen prioriteit. Bovendien geven ze te kennen dat de Cito-toets dit ook niet meet en de school er 'niet op afgerekend' wordt. Volgens een enkele geïnterviewde wordt ook in het onderzoek¹³ van het Integraal School Toezicht (IST) van de Inspectie niet gekeken naar Oriëntatie Kunstzinnige Vorming.

Samenvattend: geen van de geïnterviewden bracht cultureel divers aanbod in verband met: 'aanbod dat ertoe bijdraagt dat kinderen leren dat er verschillende kunstuitingen/vormen in de wereld bestaan, en dat leerlingen begrijpen dat elke kunstvorm een weerspiegeling is van waarden, attitudes en opvattingen van een bepaalde cultuur of subcultuur'. Deze omschrijving van het aanbod werd door de geïnterviewden veel meer als multicultureel educatief aanbod gezien. Op grond van deze bevindingen is besloten de formulering *cultureel divers* te vervangen door *multicultureel* en deze omschrijving ook te gebruiken in de telefonische interviews.

3.5 De meest gedeelde omschrijving(en) uit de telefonische interviews

De vraag wat docenten primair onderwijs eigenlijk verstaan onder cultureel divers, educatief aanbod is aan de orde gekomen in de telefonische interviews. Daarbij is niet de formulering *cultureel divers* gebruikt, maar *multicultureel*. De geïnterviewden is gevraagd aan te geven wanneer zij een voorstelling of tentoonstelling een multicultureel karakter vinden hebben. De precieze vraag aan de geïnterviewden luidde: 'Ik noem u een aantal definities van multiculturele voorstellingen of tentoonstellingen. Wilt u aangeven of u het hiermee eens bent?'. In de volgende tabel zijn de resultaten weergegeven.

Tabel 1

Mate waarin docenten het eens zijn met de definitie van multiculturele voorstelling of tentoonstelling

Mee eens	%		
	Zwarte scholen (N=50)	Gemengde scholen (N=50)	Witte scholen (N=50)
Als deze elementen bevat uit twee of meerdere Westerse culturen	28	42	40
Als deze gaat over de multiculturele samenleving in Nederland (of een ander Westers land)	86	90	88
Als deze niet-Westerse cultuur of kunst betreft	36	66	58
Als deze zowel Westerse als niet-Westerse elementen bevat	98	100	100
Als de uitvoerend kunstenaars uit twee of meer Westerse landen afkomstig zijn	18	16	28
(Met een Westers onderwerp) als de uitvoerend kunstenaars uit een of meer niet-Westerse landen afkomstig zijn	22	24	56
Als de uitvoerend kunstenaars uit verschillende niet-Westerse landen afkomstig zijn	48	42	64

¹³In de brochure *Schooltoezicht 2001-2002: informatiebrochure voor scholen voor primair onderwijs* van de Inspectie van het Onderwijs, staat te lezen dat bij een IST-onderzoek wel gekeken wordt naar kunstzinnige oriëntatie (p.18).

De grootste unanimiteit bestaat er bij alle ondervraagde groepen scholen over de definitie: 'als deze zowel Westerse als niet-Westerse elementen bevat'. Ook de definitie 'als deze gaat over de multiculturele samenleving in Nederland (of een ander Westers land)' krijgt onder de drie groepen scholen grote instemming. Meer dan de helft van de witte scholen beschouwt overigens een voorstelling ook als multicultureel wanneer de uitvoerend kunstenaars uit niet-Westerse landen afkomstig zijn terwijl het onderwerp Westers is. Witte scholen zijn het over het algemeen met alle genoemde definities meer eens dan de gemengde en zwarte scholen.

4. Cultuureducatie in het primair onderwijs

4.1 Bezoek aan voorstellingen en tentoonstellingen

Bijna alle scholen zeggen professionele voorstellingen en tentoonstellingen te bezoeken. Tweederde van de scholen doet dit regelmatig, eenderde doet dit soms¹⁴. Zwarte en gemengde scholen (70 resp. 74%) bezoeken aanzienlijk meer voorstellingen en tentoonstellingen dan witte (50%). Vijf scholen (3%) bezoeken nooit iets dergelijks om religieuze redenen (drie witte en één zwarte school), een (witte) school doet dit niet omdat de school pas nieuw is.

Tabel 2

Heeft de school in 2000-2001 gebruik gemaakt van kunstenplan, kunstmenu of iets dergelijks?

%	Totaal (n=145)	Zwarte scholen (N=49)	Gemengde scholen (N=50)	Witte scholen (N=50)
Ja	79	92	68	76
Neen	21	8	32	24

Bijna tachtig procent van de scholen die voorstellingen en tentoonstellingen bezoeken hebben deelgenomen aan een kunstenplan, kunstmenu of iets dergelijks. Zwarte scholen nemen daaraan vaker deel dan gemengde en witte scholen. Een aanzienlijk deel van de scholen die een kunstmenu of kunstenplan afnemen (38%), bezoekt daarnaast ook nog andere voorstellingen en tentoonstellingen. Gemengde scholen zijn hierbij sterker vertegenwoordigd (47%). Van de scholen die in het schooljaar 2000-2001 niet hebben deelgenomen aan een kunstmenu of kunstenplan, heeft in ieder geval bijna tweederde wel een of meer professionele voorstellingen of tentoonstellingen bezocht. Een kunstenplan of kunstmenu zorgt ervoor dat iedere leerling minstens eenmaal per jaar in aanraking komt met professionele kunst, bij voorkeur jaarlijks met een andere discipline. Een leerling heeft daardoor aan het eind van de schoolopleiding kennis kunnen maken met alle disciplines. Om meer inzicht te krijgen in het karakter van de afname buiten kunstenplannen en kunstmenu's om, is gevraagd van welke discipline aanbod is afgenomen. Het gaat dus om de scholen die *niet* aan kunstenplannen of kunstmenu's meedoen en de scholen die *extra aanbod hebben afgenomen bovenop* de afname in het kader van een kunstplan of -menu. Onderstaande tabel geeft weer van welke disciplines het aanbod is afgenomen.

Tabel 3

Percentage scholen dat kunstaanbod heeft afgenomen in de betreffende discipline (niet in het kader van kunstmenu, kunstenplan of iets dergelijks)

%	Totaal (n=63)	Zwarte scholen (N=15)	Gemengde scholen (N=28)	Witte scholen (N=20)
Multidisciplinair	11	13	14	5
Drama	46	60	61	15
Muziek	24	40	75	10
Dans	11	13	18	-
Literatuur	9	33	-	5
Film/AV	9	27	7	-
Beeldend	25	20	21	35
Erfgoed	56	33	43	90

¹⁴ Uit eerder onderzoek blijkt dat in 1966/1997 84% van de basisscholen een of meer culturele activiteiten in de school haalden en 95% een of meer culturele activiteiten buiten de school bezocht. Zie ook: *Inventarisatieonderzoek Cultuur en School. Deel 2: Cultuureducatie op basisscholen en scholen voor voortgezet onderwijs* (te vinden op de website van Cultuurnetwerk Nederland).

In tabel 3 vallen de verschillen in afname van het aanbod tussen de witte scholen en de zwarte en gemengde scholen op. Witte scholen bezoeken meer cultureel erfgoed- en beeldende activiteiten. Zwarte en gemengde scholen wonen meer theater-, muziek-, film- en dansvoorstellingen bij. Bezoeken aan dansvoorstellingen worden door witte scholen in het geheel niet gebracht. Opmerkelijk is verder dat alleen de zwarte scholen educatief aanbod op literair gebied hebben afgenomen.

Gevraagd is waar deze voorstellingen of tentoonstellingen die *niet* in het kader van een kunstmenu of kunstenplan zijn bezocht, zijn ingekocht. Op deze vraag waren meerdere antwoorden mogelijk. De sommatie van alle percentages kan dus meer dan 100 zijn. Onderstaande tabel geeft de antwoorden in percentages weer.

Tabel 4

Waar koopt de school het aanbod in (niet in kader van kunstenplan, kunstmenu of iets dergelijks)?

%	Totaal (n=63)	Zwarte scholen (N=15)	Gemengde scholen (N=28)	Witte scholen (N=20)
Bij kunstenaar	14	7	25	5
Direct bij museum	62	40	57	85
Direct bij podium	38	40	57	10
Via ouders	2	-	4	-
Via steunfunctie	11	20	7	10
Anders	13	27	14	-

Het educatieve aanbod, buiten een kunstenplan of kunstmenu, wordt in de meeste gevallen direct afgenomen van de aanbieders, dat wil zeggen de musea of podia. Dit geldt vooral voor de witte scholen. Steunfunctie-instellingen spelen bij het extra aanbod slechts een geringe rol. Zwarte scholen maken nog het meest gebruik van hun diensten. In de categorie 'anders' scoren alleen de zwarte en gemengde scholen. Als leveranciers van het aanbod worden gemeente, stadsdeel, wijkwelzijnsorganisatie en intermediairen genoemd. Mogelijk is dit te verklaren uit het feit dat deze scholen vaker dan de witte scholen in de grotere gemeenten gevestigd zijn waar meer activiteiten op cultureel terrein worden ontplooid.

Tabel 5

In het kader van welk vak of welke activiteit is gebruik gemaakt van het cultuur-educatief aanbod (niet in kader van kunstenplan, kunstmenu of iets dergelijks)?

%	Totaal (n=63)	Zwarte scholen (N=15)	Gemengde scholen (N=28)	Witte scholen (N=20)
Geen reden	8	7	11	5
Expressievakken	35	67	18	35
Taalonderwijs	18	53	4	10
Geschiedenis/aardrijkskunde/wereldoriëntatie	46	47	32	65
Schoolproject	43	33	54	35
Eindejaarsproject	3	7	4	-
Viering feestdagen	8	27	4	-
Speciale gebeurtenis	5	7	7	-
Anders	14	33	7	10

Bovenstaande tabel geeft weer voor welke schoolactiviteiten het cultuureducatief aanbod, *buiten* het kunstenplan of kunstmenu, is afgenomen. In de meeste gevallen is dit in het kader van geschiedenis, aardrijkskunde of wereldoriëntatie. Ook schoolprojecten en expressievakken zijn vaak aanleiding een (extra) voorstelling of een tentoonstelling te bezoeken.

Zwarte scholen nemen het aanbod vooral af in het kader van expressievakken, gemengde scholen in het kader van schoolprojecten en witte scholen vanwege geschiedenis, aardrijkskunde en wereldoriëntatie. In de categorie 'anders' worden door de zwarte scholen als redenen genoemd: 'in het kader van de islam', 'integratie allochtone jongeren' en 'verlengde schooldag'. Gemengde scholen en witte scholen voeren dergelijke redenen niet aan. Zij noemen als reden in de categorie 'anders' 'een thema(week)' of 'culturele vorming'.

4.2 Bezoek aan multiculturele voorstellingen en tentoonstellingen

Gevraagd is aan de scholen welk percentage van alle voorstellingen en tentoonstellingen die de school in het jaar 2000-2001 heeft bezocht, een multicultureel karakter hadden.

Tabel 6

Percentage bezochte voorstellingen en tentoonstellingen met een multicultureel karakter

%	Totaal (n=145)	Zwarte scholen (N=49)	Gemengde scholen (N=50)	Witte scholen (N=46)
Geen	62	57	56	74
1-50%	24	27	28	17
51-100%	4	6	2	4
Weet niet	10	10	14	4
Totaal	100	100	100	100

Uit bovenstaande tabel blijkt dat ruim zestig procent van de scholen die voorstellingen of tentoonstellingen hebben bezocht, niet met multicultureel aanbod¹⁵ hebben kennisgemaakt. Bij witte scholen is dat percentage zelfs ruim zeventig.

De multiculturele voorstellingen of tentoonstellingen die door de scholen zijn bezocht, werden in de meeste gevallen door kunstenaars van zowel autochtone als allochtone afkomst uitgevoerd (ongeveer 60%). Ongeveer twintig procent van het multiculturele aanbod werd door autochtonen gebracht. De voorstellingen en tentoonstellingen betroffen vooral de disciplines muziek, drama en dans. Ook is er door een aantal scholen aanbod afgenomen op het gebied van het multicultureel erfgoed. In de meeste gevallen (72%) is de multiculturele voorstelling of tentoonstelling buiten de school bezocht. De voorstellingen en tentoonstellingen die in de school worden op- of uitgevoerd, worden veel door zwarte scholen afgenomen. Ongeveer veertig procent van de multiculturele voorstellingen of tentoonstellingen zijn door de hele school bezocht (de zwarte scholen zijn hier met een percentage van zestig het sterkst vertegenwoordigd) en een gelijk percentage is bezocht door groepen van de bovenbouw. De groepen van de onder- en middenbouw hebben slechts in enkele gevallen zelfstandig met multicultureel aanbod kennisgemaakt.

De waardering van de docenten van alle categorieën scholen voor de multiculturele voorstellingen en tentoonstellingen is hoog. In bijna alle gevallen werd aan de verwachtingen voldaan. Ook de waardering van de leerlingen is in bijna alle gevallen hoog. En volgens de geïnterviewden sloten deze activiteiten over het algemeen goed aan bij de belevingswereld van de leerlingen.

¹⁵ Uit het *Inventarisatieonderzoek Cultuur en School. Deel 2: cultuureducatie op basisscholen en scholen voor voortgezet onderwijs*, 1998 (zie ook de website van Cultuurnetwerk Nederland) blijkt dat in 1996/1997 17% van de scholen een of meer multicultureel aanbod afnam voor in de school, en 4% van de scholen multicultureel aanbod buiten de school bezocht.

5. Aansluiting kerndoelen

5.1 Kunstzinnige oriëntatie en samenleving

Dit hoofdstuk besteedt aandacht aan de mate waarin cultuureducatie bijdraagt aan het realiseren van kerndoelen die raakvlakken hebben met 'het kennis maken met de multiculturele samenleving'. Allereerst worden hieronder de betreffende kerndoelen beschreven. In de volgende paragraaf wordt weergegeven in welke mate de drie groepen scholen cultuureducatie gebruiken om deze kerndoelen te realiseren.

In de *Kerndoelen basisonderwijs 1998-2003* voor het *leergebied kunstzinnige oriëntatie* dat bestaat uit vakken als muziek, beweging, tekenen en handvaardigheid, en spel en bevordering van het taalgebruik zijn diverse multiculturele intenties te onderscheiden die verband houden met culturele diversiteit. *Muziek* heeft onder andere als doel dat leerlingen liederen uit de eigen en andere culturen in groepsverband moeten kunnen zingen. Zij moeten ook leren om muziek te typeren naar geografische en/of culturele herkomst. Een leerdoel van het vak *beweging* is dat leerlingen een beperkt repertoire speelliederen, volksdansen en eigentijdse dansen kunnen uitvoeren die afkomstig zijn uit verschillende culturen. Voor *tekenen en handvaardigheid* is een leerdoel het geven van een eerste oriëntatie voor leerlingen op hun cultureel erfgoed. Bij deze oriëntatie dient er rekening mee gehouden te worden dat dit erfgoed een afspiegeling is van de verschillende culturele groepen in Nederland.

Niet alleen het leergebied kunstzinnige oriëntatie heeft kerndoelen die refereren aan de multiculturele samenleving. Het *leergebied samenleving* dat samen met aardrijkskunde en geschiedenis het gebied 'Oriëntatie op mens en wereld' vormt, heeft onder andere het volgende kerndoel: 'leerlingen kunnen overeenkomsten en verschillen noemen tussen enkele geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen; het gaat dan met name om leefgewoonten en feest- en gedenkdagen'.

5.2 Kerndoelen in de praktijk

Driekwart van de scholen zegt voorstellingen en tentoonstellingen te bezoeken om de kerndoelen van de leergebieden 'kunstzinnige oriëntatie' en 'samenleving' te realiseren. Witte en zwarte scholen zeggen dit iets vaker te doen dan gemengde scholen. De grote rol die volgens de telefonisch geïnterviewden de kerndoelen spelen bij de afname van cultuureducatief aanbod¹⁶ verbaast enigszins, omdat in de zes face-to-face gesprekken met docenten, geen enkele van hen te kennen gaf bij (multiculturele) cultuureducatie rekening te houden met de kerndoelen.

Gemengde en zwarte scholen zeggen relatief vaak nog andere leerdoelen na te streven met het bezoek aan professionele voorstellingen of tentoonstellingen. Deze leerdoelen lopen nogal uiteen. Veel genoemd zijn doelen zoals sociale en emotionele vorming en taalontwikkeling. Maar ook worden vele anderen redenen genoemd voor het culturele bezoek. Daarbij zijn geen duidelijke verschillen tussen de drie soorten scholen aan te wijzen. Enkele voorbeelden: 'als tegenwicht voor tv en computer'; 'anders komen kinderen daar niet of nauwelijks'; 'omdat het leuk is'; 'leren genieten en waarderen'; 'kennisverrijking in het algemeen'.

¹⁶ Zie tabel 5; in de meeste gevallen wordt cultuureducatief aanbod (buiten het kunstenplan of kunstmenu) afgenomen in het kader van geschiedenis, aardrijkskunde en wereldoriëntatie en van de expressievakken.

6. Behoeftte aan multicultureel aanbod

6.1 Vraagstellingen

Dit hoofdstuk geeft antwoord op de vragen of er in het primair onderwijs behoefte is aan cultureel divers, educatief aanbod. Zo ja, waaraan is behoefte en bij welke vakken? Sluit het aanbod - naar discipline - aan bij de behoefte aan culturele diversiteit? Zo nee, waarom is er geen behoefte aan cultureel divers educatief aanbod?

6.2 Wilt u..... en waarvoor?

'Heeft uw school behoefte aan multiculturele voorstellingen, concerten of tentoonstellingen'; zo luidde de vraag aan docenten. Uit de antwoorden blijkt dat daar over het algemeen wel behoefte aan is. Die behoefte is overigens het grootst bij zwarte en gemengde scholen.

Tabel 7

Behoeftte aan multiculturele voorstellingen of tentoonstellingen

%	Totaal (N= 150)	Zwarte scholen (N=50)	Gemengde scholen (N=50)	Witte scholen (N=50)
Ja	73	86	78	56
Geen behoefte	27	14	22	44

Aan de scholen die te kennen gaven geïnteresseerd te zijn in multicultureel aanbod, is vervolgens gevraagd voor welke activiteiten of vakken zij dit aanbod dan willen gebruiken. Daarbij waren meerdere antwoorden mogelijk. Verreweg het grootste deel van de docenten - van alle drie schooltypes tezamen - wil het aanbod inzetten voor de vakken wereldoriëntatie, aardrijkskunde, geschiedenis (93%) Daarna volgt een inzet voor schoolprojecten en of thema's (91%) en respectievelijk de vakken muziek (87%), drama (86%) en spel en dans (80%). Voor tekenen en of handenarbeid kiest 76%, gevolgd door taal (68%) en viering van algemene en religieuze feestdagen (68%). Het is overigens zo dat de zwarte en gemengde scholen in de meeste gevallen het hoogste percentage te zien geven.

Bij de keuzes voor het specifieke gebruik van aanbod voor vakken of activiteiten was ook de optie 'anders' mogelijk. Docenten van zwarte scholen antwoordden dan als eerste dat zij het aanbod voor sociaal-emotionele activiteiten en rekenvaardigheden gebruiken. Docenten van gemengde scholen antwoordden: 'je kunt overal wel een link leggen'; 'voor feesten en gebruiken van allochtone leerlingen'; 'voor sociale redzaamheid/sociale opvang' en 'voor sociaal-emotionele ontwikkeling en het vak levensbeschouwing'. De docenten van witte scholen gaven te kennen multicultureel aanbod voor beeldende kunst in het algemeen en voor onderricht in maatschappelijke verhoudingen en stromingen te willen gebruiken.

6.3 Belangrijke kenmerken

'Leerlingen moeten er zelf actief bij betrokken worden', antwoordden vooral de docenten van zwarte scholen (79% tegen een gemiddeld percentage van 56%) het meest op de vraag welke kenmerken het multiculturele aanbod moet hebben om geschikt te zijn voor de betreffende school. Ook hier bestond weer de mogelijkheid andere kenmerken in te vullen. Bij de zwarte scholen is dan het kenmerk dat het meest genoemd werd: 'het moet kenmerken hebben van gezamenlijke kenmerken culturen, niet de scheidende waarden laten zien'. Andere belangrijke kenmerken vonden deze scholen: 'herkenning, afspiegeling van schoolpopulatie'; 'gelijkwaardigheid'; 'laagdrempelig qua taal'; 'het moet kort duren en snel te hanteren zijn wegens tijdgebrek'; 'rekening houden met normen en waarden van islam'; 'herkenbaarheid van eigen culturele achtergrond'; en 'behandelen van verschillende religies, maar niet perse de verschillen daartussen benadrukken'. Het is opvallend dat ook het kenmerk dat het aanbod niet te 'talig' moet zijn, of in ieder geval 'laagdrempelig taalgebruik' moet hebben, vaak genoemd wordt.

De docenten van gemengde scholen noemen 'niet te verbaal' ook als gewenst kenmerk, maar in veel mindere mate dan docenten op zwarte scholen. Bij hen ligt het accent op: 'moet aansluiten bij niveau kinderen en het moet een actueel onderwerp zijn'; 'ontmoeten van andere culturen'; 'verschillen/overeenkomsten *leren* zien en benoemen'; 'respect hebben voor elkaar en de boodschap moet duidelijk en visueel zijn'. Ook worden 'aansluiten bij belevingswereld', 'het positieve van verschillen benadrukken'; 'dat aan de orde gesteld wordt of verschillen echt zo groot zijn' en 'leuk', 'aansprekend', 'aanzetten tot nadenken' als belangrijke karakteristieken genoemd.

De witte scholen gaven verhoudingsgewijs de meeste antwoorden bij deze open vraag. Hun voorkeur lag echter op het algemenere vlak: 'herkenbare thema's', 'het moet van kwalitatief goed niveau zijn'; 'hoe breder hoe beter' en: 'moet toegankelijk zijn' en 'aansluiten op belevingswereld'. 'Niet politiek en voornamelijk ontspannend' vonden docenten van deze scholen ook belangrijke kenmerken. 'Moet gelijkwaardigheid van mensen aangeven' en 'culturen in waarde' laten werden overigens ook vaak als belangrijke kenmerken genoemd. Als het gaat om benadrukken van verschillen, dan gaven deze scholen in die zin de meeste antwoorden: 'laten zien hoe het er in andere huishoudens met kinderen aan toe gaat'; 'moet sniet Westerse culturele elementen hebben'; 'integreren, kennismaken van andere culturen'; 'soms nadruk op tegenstellingen beleven en zichtbare aanwezigheid van meerdere culturen'.

6.4 Geen behoefte

De scholen die te kennen gaven geen behoefte¹⁷ te hebben aan multicultureel aanbod is gevraagd naar de reden daarvan.

De zwarte scholen antwoordden het vaakst: 'kunnen deze heel goed zelf organiseren, of hebben reeds voldoende'. 'Zijn er niet' werd ook als antwoord gegeven.

De gemengde scholen gaven als belangrijkste reden dat zij elke voorstelling van waarde vinden, ongeacht multicultureel of niet. 'Een al te zeer overladen programma'; 'wij zijn een multiculturele school met veel culturen en nationaliteiten'; 'er is al genoeg aandacht voor' en 'voldoende aanbod' is zijn daarna de belangrijkste redenen.

¹⁷Respectievelijk (14%), (22%) en (43%).

Bij de witte scholen is het meest genoemde argument: 'wij hebben autochtone schoolbevolking', 'er is geen multiculturele achtergrond op de school'. Of: 'het is een blanke school', 'een kleine gemeenschap', 'sluit niet aan bij belevingswereld', 'minder dan 1% allochtonen of nauwelijks te maken binnen dorpsamenleving met allochtonen'. Andere argumenten waren: 'er zit voldoende in methodes en vakken', 'de voorstellingen die nu gezien worden voldoen aan de wensen van autochtone school', of 'als het op onze weg komt, misschien'.

7. Leereffecten

7.1 Leereffecten verondersteld

De rijksoverheid ziet het project *Cultuur en School* als een van de belangrijkste instrumenten om - op basis van een goede samenwerking tussen onderwijs- en culturele instellingen - kinderen, jongeren en allochtonen te bereiken en hen toe te rusten om deel te nemen aan cultuur en zo culturele diversiteit te bevorderen.

In dit hoofdstuk komen de vragen: 'Welk aanbod bevordert bij leerlingen het onderling begrip voor elkaars cultuur', en: 'Welk aanbod stimuleert bij hen het besef te leven in een multi-culturele samenleving', aan de orde. Zowel aan leerlingen als aan docenten zijn deze vragen voorgelegd. Met leerlingen uit de bovenbouw van drie basisscholen zijn gesprekken gevoerd naar aanleiding van een voorstelling die zij bezochten. Daarvan zijn drie casusbeschrijvingen gemaakt¹⁸ (zie hoofdstuk 9). De vraag aan de docenten was of hun leerlingen, door kennis te maken met multicultureel aanbod, verschillende culturen en kunstuitingen ook daadwerkelijk gaan leren waarderen. Voorts is hen gevraagd welk aanbod dan wel het onderling begrip voor elkaars en andere culturen bevordert en of de school behoefte heeft aan multicultureel aanbod.

7.2 Meer waardering voor andere culturen en kunstuitingen

'Hebt u de indruk dat leerlingen die multicultureel aanbod te zien en horen krijgen andere culturen en kunstuitingen ook daadwerkelijk gaan waarderen?'; luidde de vraag aan docenten.

Tabel 8

Vergroot multicultureel aanbod waardering voor andere culturen en kunstuitingen?

%	Totaal (n=150)	Zwarte scholen (N=50)	Gemengde scholen (N=50)	Witte scholen (N=50)
Ja	72	64	68	84
Neen	7	14	2	4
Weet niet	21	22	30	12

Verreweg het grootste deel van de geïnterviewden heeft de stellige indruk dat leerlingen, door confrontatie met multicultureel aanbod, andere culturen en kunstuitingen gaan waarderen. De witte scholen overigens nog het meest. Niet te verwaarlozen resultaat is dat ook een groot deel dat niet kan zeggen, en dat met name de gemengde en zwarte scholen daarover het onzekerst zijn.

De laatste vraag die aan de scholen werd voorgelegd, was welke kenmerken multicultureel aanbod zou moeten hebben om een bijdrage te kunnen leveren aan het bevorderen van het besef te leven in een multiculturele samenleving. Een klein percentage van de scholen zegt dan dat kunstaanbod dat niet kan bevorderen of weet het niet. In de categorie 'overig' worden veel kenmerken genoemd. Een greep: zwarte scholen noemen als belangrijke kenmerken: 'zoveel mogelijk uitingen van verschillende identiteiten'; 'herkenning en respect van elkaars cultuur'; 'dat andere zaken dan Nederlandse cultuur aan de orde komen'; 'moet laten zien dat alle kunst en verschillende culturen waardevol zijn'; 'mix van allochtone + autochtone kunstenaars' en 'respectvolle benadering in eenvoudig, doch goed Nederlands'.

¹⁸Overigens zijn op basis van deze gesprekken geen conclusies voor dit onderzoek getrokken. De ervaringen van leerlingen met multicultureel aanbod zijn alleen ter illustratie in deze rapportage opgenomen.

Ook dat kinderen op een 'positieve manier iets moeten kunnen herkennen, zodat ze betrokken kunnen zijn'; 'praktisch en niet te theoretisch' en 'uitnodigend, begrijpelijk', 'geschikt voor alle leeftijdsgroepen', 'passen in belevingswereld', 'raakvlakken met andere vakken', vindt men op deze scholen erg belangrijke kenmerken.

Ook gemengde scholen vinden het kenmerk: 'herkenbare situatie' en 'kinderniveau' een belangrijk kenmerk. Maar ook: 'linken leggen', 'multicultureel', 'tussen Westerse en niet Westerse culturen'; 'begrip kweken', 'verduidelijking van gebruiken en gewoonten' en een 'open karakter' hebben, 'zonder vooroordelen' is ook cruciaal. Dat: 'multicultureel aanbod problemen van deze tijd behandelt', 'dat leerlingen er iets mee kunnen', en 'het gevoel hebben/er deel van uit te maken' vinden veel docenten van de gemengde scholen noodzakelijk en 'dat het een reële afspiegeling is van dingen', en 'niet te gezocht is'.

De witte scholen vinden eveneens dat het aanbod moet aansluiten bij de belevingswereld en dat kinderen zich er in moeten kunnen herkennen en dat het ook elementen uit verschillende culturen aan kinderen moet tonen, zodat ze zich kunnen inleven. Voorts benadrukt men dat het aanbod zichtbaar moet maken dat er meerdere culturen zijn, die in wezen niet zo veel verschillen; dat er wederzijds respect moet zijn en dat het aanbod verschillende aspecten en benaderingen laat zien, waarbij het geen kwestie is van goed of fout maar meer van verschillende opvattingen. Kortom: het aanbod moet laten zien dat er meerdere manieren zijn om in het leven te staan, het moet begrip daarvoor zien te kweken. Tegelijkertijd zegt men ook dat het aanbod duidelijk cultuurverschil moet aangeven, zodat leerlingen verklaard kan worden waarom dingen anders zijn, zoals eten, kleding, bidden, maar dat heeft weer te maken met de opvatting dat aanbod: 'inzicht geeft en kennis laten maken met verschillende culturen'.

8. Samenvatting

8.1 Vraagstellingen

Na ruim vier jaar beleid en uitvoeringspraktijk van het project Cultuur en School is het ministerie van OCenW zeer geïnteresseerd in de effecten ervan en dan met name in de behoeften van de docenten in het primair onderwijs op het gebied van cultureel divers aanbod. Cultuurnetwerk Nederland kreeg de opdracht na te gaan in hoeverre docenten van basisscholen geïnteresseerd zijn in cultureel divers educatief aanbod, in hoeverre zij het aanbod geschikt achten en of zij dergelijk aanbod gebruiken of zouden willen gebruiken om kerndoelen te realiseren die raakvlakken hebben met culturele diversiteit. Bovendien moest uit de studie duidelijk worden welk soort aanbod het onderling begrip bevordert of zou kunnen bevorderen en of leerlingen in het primair onderwijs door kennis te maken met dit (extern) cultuuraanbod verschillende culturen en kunstuitingen ook daadwerkelijk gaan leren waarderen.

De volgende vraagstellingen zijn in deze studie aan de orde gekomen:

- Begripsbepaling:* Wat verstaan docenten primair onderwijs onder cultureel divers, educatief aanbod voor het primair onderwijs?
- Huidige situatie:* Waar en in welke disciplines kopen zij cultuureducatief aanbod in? Wat zijn de ervaringen van docenten in het primair onderwijs met cultureel divers, educatief aanbod?
- Kerndoelen:* In hoeverre gebruiken basisscholen cultuureducatief aanbod om de doelstellingen van de leergebieden 'kunstzinnige oriëntatie' en 'samenleving' te realiseren?
- Behoefte:* Heeft het primair onderwijs behoefte aan cultureel divers, educatief aanbod? Zo ja, waaraan is behoefte en bij welke vakken? Sluit het aanbod -naar discipline - aan bij de behoefte aan culturele diversiteit? Zo nee, waarom is er geen behoefte aan cultureel divers educatief aanbod?
- Effecten:* Zijn docenten van mening dat leerlingen in het primair onderwijs die kennismaken met extern cultuuraanbod, verschillende culturen en kunstuitingen ook daadwerkelijk gaan waarderen? Welk aanbod, naar discipline, bevordert of zou kunnen bevorderen het onderling begrip van leerlingen in het primair onderwijs in de visie van docenten, c.q. welke disciplines bevorderen het besef te leven in een multiculturele samenleving?

8.2 Begripsbepaling

Op basis van literatuurstudie is een begripsbepaling voor culturele diversiteit geformuleerd. In eerste instantie zijn – ter voorbereiding op telefonische interviews die zouden plaatsvinden onder 150 scholen voor primair onderwijs - zes sleutelfiguren uit het primair onderwijs geïnterviewd, waarbij gevraagd is wat zij onder het begrip *cultureel divers* (aanbod) verstaan. Bij de geïnterviewden riep het begrip geheel andere associaties op dan het (kennelijk) bij beleidsmakers doet. Geen van hen bracht cultureel divers aanbod in verband met aanbod dat: 'ertoe bijdraagt dat kinderen leren dat er verschillende kunstuitingen/vormen in de wereld bestaan, en dat leerlingen begrijpen dat elke kunstvorm een weerspiegeling is van waarden, attitudes en opvattingen van een bepaalde cultuur of subcultuur'. Men zag dit eerder als multicultureel educatief aanbod. Op grond van deze bevindingen is besloten de formulering *cultureel divers* te vervangen door *multicultureel*.

De 150 scholen uit de steekproef kregen de vraag voorgelegd of zij uit een aantal definities van multiculturele voorstellingen of tentoonstellingen steeds die definitie wilden kiezen waar zij het meest mee eens waren. Het bleek dat de grootste unanimiteit bestaat over de omschrijving: 'als deze zowel Westerse als niet-Westerse elementen bevat'. Ook de definitie 'als deze gaat over de multiculturele samenleving in Nederland (of een ander Westers land)' vindt onder alle scholen grote instemming. Meer dan de helft van de witte scholen beschouwt voorts een voorstelling ook als multicultureel, als de uitvoerend kunstenaars uit niet-Westerse landen afkomstig zijn. Witte scholen zijn het over het algemeen met alle genoemde definities meer eens dan de gemengde en zwarte scholen. Daarmee kan geconcludeerd worden dat witte scholen een voorstelling of tentoonstelling eerder multicultureel zullen noemen dan zwarte of gemengde scholen.

8.3 Huidige situatie

Bijna alle scholen blijken professionele voorstellingen en tentoonstellingen te bezoeken. Tweederde van de scholen doet dit regelmatig, eenderde doet dit soms. Zwarte en gemengde scholen bezoeken aanzienlijk meer voorstellingen en tentoonstellingen dan witte. Bijna tachtig procent van de scholen die voorstellingen en tentoonstellingen bezoeken, nemen deel aan een kunstenplan, kunstmenu of iets dergelijks. Zwarte scholen maken hiervan vaker gebruik dan gemengde en witte scholen.

Van de scholen die niet hebben deelgenomen aan een kunstmenu of kunstenplan, heeft in ieder geval bijna tweederde wel een of meer professionele voorstellingen of tentoonstellingen bezocht. Witte scholen bezoeken opvallend veel cultureel erfgoed en beeldende activiteiten. Zwarte en gemengde scholen wonen veel theater-, muziek-, film- en dansvoorstellingen bij. Bezoeken aan dansvoorstellingen worden buiten het kunstenplan of kunstmenu door witte scholen in het geheel niet gebracht. Opmerkelijk is verder dat alleen de zwarte scholen educatief aanbod op literair gebied hebben afgenomen. Opvallend is dat het educatie aanbod, buiten een kunstenplan of kunstmenu, in de meeste gevallen direct wordt afgenomen van de aanbieders: de musea of podia. Dit geldt vooral voor de witte scholen. Steunfunctie-instellingen spelen bij het extra aanbod slechts een geringe rol. Zwarte scholen maken nog het meest gebruik van hun diensten.

In de meeste gevallen worden schoolactiviteiten buiten het kunstenplan of kunstmenu afgenomen in het kader van geschiedenis, aardrijkskunde of wereldoriëntatie. Ook schoolprojecten en expressievakken zijn vaak aanleiding een (extra) voorstelling of een tentoonstelling te bezoeken. Opvallend is het verschil in score tussen de verschillende soorten scholen. Zwarte scholen nemen het aanbod vooral af in het kader van expressievakken, gemengde scholen in het kader van schoolprojecten en witte scholen vanwege geschiedenis, aardrijkskunde en wereldoriëntatie.

Ruim zestig procent van de scholen die voorstellingen of tentoonstellingen hebben bezocht, hebben met geen enkel multicultureel aanbod kennisgemaakt. Bij witte scholen is dat percentage zelfs ruim zeventig. De multiculturele voorstellingen of tentoonstellingen die door de scholen zijn bezocht, werden in de meeste gevallen door kunstenaars van zowel autochtone als allochtone afkomst uitgevoerd (ongeveer 60%). Ongeveer twintig procent van het multiculturele aanbod werd door autochtonen gebracht. De voorstellingen en tentoonstellingen betroffen vooral de disciplines muziek, drama en dans. Ook is er door een aantal scholen aanbod afgenomen op het gebied van het multicultureel erfgoed. De waardering van de docenten van alle categorieën scholen voor de multiculturele voorstellingen en tentoonstellingen is hoog. In bijna alle gevallen werd aan de verwachtingen voldaan. Ook de waardering van de leerlingen is in bijna alle gevallen hoog. De voorstellingen sloten over het algemeen aan bij de belevingswereld van de leerlingen.

8.4 Kerndoelen

Zowel leergebied kunstzinnige oriëntatie als het leergebied samenleving hebben kerndoelen die refereren aan de multiculturele samenleving. Driekwart van de scholen bezoeken voorstellingen en tentoonstellingen om de kerndoelen van deze leergebieden te realiseren. Witte en zwarte scholen doen dit iets vaker dan gemengde scholen. Gemengde en zwarte scholen zeggen relatief vaak nog andere leerdoelen na te streven met het bezoek aan professionele voorstellingen of tentoonstellingen. Deze leerdoelen lopen nogal uiteen. Genoemd zijn doelen zoals sociale en emotionele vorming en taalontwikkeling. Maar ook worden vele andere redenen genoemd voor het culturele bezoek. Daarbij zijn geen duidelijke verschillen tussen de drie soorten scholen aan te wijzen. Enkele voorbeelden: 'als tegenwicht van tv en computer'; 'anders komen kinderen daar niet of nauwelijks'; 'omdat het leuk is'; 'leren genieten en waarderen' en 'kennisverrijking in het algemeen'.

8.5 Behoefte en geen behoefte

Is er in het primair onderwijs behoefte aan cultureel divers, educatief aanbod? Zo ja, waaraan is dan behoefte en bij welke vakken? Zo nee, waarom is er geen behoefte aan cultureel divers educatief aanbod? Sluit het aanbod - naar discipline - aan bij de behoefte aan culturele diversiteit?

Bijna driekwart van de scholen heeft behoefte aan multicultureel aanbod. Die is overigens het grootst bij zwarte en gemengde scholen (resp. 86 en 78%). Van de witte scholen heeft 56 procent behoefte aan dergelijk aanbod. Verreweg het grootste deel van de docenten - van alle drie schooltypes tezamen - wil het aanbod inzetten voor de vakken wereldoriëntatie, aardrijkskunde, geschiedenis. Verder wordt het aanbod ook ingezet voor schoolprojecten en of thema's en de expressievakken.

'Leerlingen moeten er zelf actief bij betrokken worden', antwoordden vooral de docenten van zwarte scholen (79%) het vaakst op de vraag welke kenmerken het multiculturele aanbod moet hebben om geschikt te zijn voor de betreffende school. Andere kenmerken die genoemd werden: 'het moet kenmerken hebben van gezamenlijke culturen'; 'het moet niet de scheidende waarden laten zien'; 'het moet een afspiegeling zijn van de schoolpopulatie', 'het moet gelijkwaardigheid benadrukken'; 'het moet laagdrempelig zijn voor wat taal betreft'; 'het moet aansluiten bij het niveau kinderen' en 'het moet een actueel onderwerp zijn'. Andere veelgenoemde kenmerken waren dat het een ontmoeten van andere culturen zou moeten laten zien en dat leerlingen er verschillen en/of overeenkomsten door 'leren' zien en benoemen.

De scholen die te kennen gaven *geen* behoefte te hebben aan multicultureel aanbod is gevraagd naar de reden daarvan. De zwarte scholen antwoordden het vaakst: 'kunnen deze heel goed zelf organiseren', of 'hebben reeds voldoende'. 'Zijn er niet', werd ook als antwoord gegeven. De gemengde scholen gaven als belangrijkste reden dat zij elke voorstelling van waarde vinden, ongeacht multicultureel of niet. 'Een al te zeer overladen programma'; 'wij zijn een multiculturele school met veel culturen en nationaliteiten'; 'er is al genoeg aandacht voor' en: 'voldoende aanbod' maken ook dat er geen behoefte aan meer is zijn daarna de belangrijkste redenen voor geen behoefte. Bij de witte scholen is het meest genoemde argument: 'wij hebben een autochtone schoolbevolking, er is geen multiculturele achtergrond op de school'.

8.6 Leereffecten

De vraag van het departement was of leerlingen, door kennis te maken met multicultureel aanbod, verschillende culturen en kunstuitingen ook daadwerkelijk gaan leren waarderen. De resultaten laten zien dat docenten bevestigen waar de rijksoverheid op hoopte bij het formuleren van beleid Cultuur en School. Verreweg het grootste deel van alle scholen heeft de stellige indruk dat leerlingen, door confrontatie met multicultureel aanbod, andere culturen en kunstuitingen gaan waarderen. De witte scholen delen deze mening overigens nog het meest (ruim 84%). Een niet te verwaarlozen deel heeft daar echter geen mening over of weet het niet. Deze opvatting klinkt het sterkst bij gemengde en zwarte scholen.

De laatste vraag die aan de scholen werd voorgelegd was welke kenmerken multicultureel aanbod zou moeten hebben om een bijdrage te kunnen leveren aan het bevorderen van het besef bij leerlingen dat zij leven in een multiculturele samenleving. Slechts een klein percentage van de scholen zegt dan dat dit aanbod sowieso dat niet kan bevorderen of weet het niet. In de categorie 'overig' worden veel kenmerken genoemd: 'zoveel mogelijk uitingen van verschillende identiteiten'; 'herkenning en respect van elkaars cultuur'; 'dat andere zaken dan Nederlandse cultuur aan de orde komen'; 'moet laten zien dat alle kunst en verschillende culturen waardevol zijn'; 'mix van allochtone + autochtone kunstenaars'; 'praktisch en niet te theoretisch' en: 'uitnodigend, begrijpelijk, geschikt voor alle leeftijdsgroepen, passen in belevingswereld, raakvlakken met andere vakken'; 'linken leggen, multicultureel, tussen Westerse en niet Westerse culturen'; 'begrip kweken, verduidelijking van gebruiken en gewoonten en een 'open' karakter hebben'.

9. Gesprekken

9.1 Ervaringen van leerlingen

In het kader van deze studie zijn gesprekken gevoerd met drie groepen kinderen uit het primair onderwijs die een multiculturele voorstelling hebben bijgewoond. In dit hoofdstuk komen niet alleen meningen van kinderen over de voorstellingen aan de orde, maar ook hun opvattingen over wat kunst in het algemeen is, of zou moeten zijn. De gesprekken dienen slechts als illustratie van hoe kinderen een multicultureel toneel- of muziekstuk ervaren. Algemene conclusies kunnen en mogen derhalve niet aan deze verslagen ontleend worden.

9.2 Sambalele van Musica do Brasil op de Mozaïekschool

Basisschool De Mozaïekschool bevindt zich in de dorpskern van Hollandscheveld.

De school heeft een witte leerlingenpopulatie, wat in deze studie wil zeggen dat van de kinderen 1% of minder allochtoon is. In groep 6 zitten 24 leerlingen; geen één is allochtoon. Zij zagen in november 2001 de voorstelling Sambalele van Musica do Brasil; een muziekvoorstelling waarin ritmische Braziliaanse muziek centraal staat. De muzikanten laten allerlei muziekstijlen aan bod komen die Indiase, Afrikaanse en Europese bouwstenen bevatten.

De meeste kinderen vonden de voorstelling grappig. Ze noemden de Braziliaan die gek deed, de geluiden die gemaakt werden met de instrumenten, zoals bijvoorbeeld van het oerwoud, dat kinderen uit de groep mochten meedoen en het deel van het stuk waarin met pijl en boog werd geschoten. Maar sommigen vonden de voorstelling beslist niet leuk. Een jongen vond de voorstelling niet leuk omdat de Braziliaan kinderachtig deed en een andere jongen vond de voorstelling niet leuk omdat hij het niet kon verstaan; er zat maar één Nederlands liedje bij. Toch waren de meesten het niet met hem eens; ze vonden het juist leuker als je het niet kan verstaan, omdat je dan zelf kunt bedenken waar het over gaat en het anders maar saai is. Een meisje vond Braziliaanse muziek leuker dan Nederlandse. Een onderdeel van het programma is dat kinderen nazeggen wat een van de spelers zegt in het Braziliaans. Sommige kinderen vonden dit leuk, anderen vervelend omdat ze niet wisten wat ze zeiden. Wel vonden de leerlingen het jammer dat van de twee liedjes die zij van tevoren hadden ingestudeerd slechts één liedje werd gespeeld. Een aantal kinderen vond de voorstelling te kort.

De kinderen van de Mozaïekschool kijken in schoolverband vaker naar theatervoorstellingen, namelijk één keer per jaar. Vorig jaar hebben ze een circusvoorstelling gezien, het jaar daarvoor een voorstelling over de Wolf en de Zeven Geitjes en de Gelaarsde Kat. Ze hebben in de bioscoop 'De Bruikleners' gezien. Ze zijn in schoolverband niet naar een museum geweest, omdat andere scholen zich eerder hadden ingeschreven hiervoor.

Wat vinden de leerlingen kunst: Mount Rushmore; iets van goud, bijvoorbeeld een paard; gooien met verf op een schilderij (dit meisje zei dat zij ook met verf kan gooien, maar dat een kunstenaar dat beter kan); circus/kunstjes maken en schilderijen van Rembrandt. Moet je kunst begrijpen om het mooi te vinden? De meningen waren hierover verdeeld. Een jongen vond het wel belangrijk en een meisje wees een landkaart in het lokaal en zei: 'als je niet weet wat het is, dan kom je toch nergens?' En een ander zei dat je niet alles hoeft te begrijpen in een voorstelling om het geheel toch leuk te vinden.

De kinderen wisten niet wat multicultureel was, maar een jongetje dacht dat het iets met een miljonaire van doen moest hebben.

9.3 De tent van Theatergroep Dox en de Panda

De Panda staat in de wijk Kanaleneiland in Utrecht. De school heeft een overwegend zwarte leerlingenpopulatie, wat in deze studie wil zeggen dat 50 procent of meer van de leerlingen allochtoon is. In groep 8 zitten dertien kinderen, waarvan elf een Marokkaanse en twee een Turkse achtergrond hebben. De kinderen hebben in september een voorstelling gezien van de multicultureel samengestelde Theatergroep Dox, in een Bedoeïentent die op het schoolplein stond.

In de voorstelling staat de problematiek en het taboe rond een verliefd stel van islamitische en joodse origine centraal, in de vorm van een 'volwassen' sprookje.

De kinderen vonden de voorstelling leuk, maar ook wel zielig. Verschillende kinderen vonden het leuk dat de dansers gelijk dansten. Wat ze ook leuk vonden was dat een vrouw ging bevallen. Verder was leuk dat een van de spelers soms Turks sprak (of was het Murks?=Nederlands met een Turks accent en een Turkse zinsbouw). Het was zielig dat de (moslim)jongen en het (joodse) meisje elkaar niet meer mochten zien en dat de jongen zichzelf daarom wilde doden. Een kind vond de vader wel erg streng. Een jongen vertelde dat de koning alles voor zichzelf wilde hebben. Een meisje was de muziek vooral bijgebleven; het was klassieke muziek uit het oosten. Een ander meisje vertelde over het decor, dat goudkleurig en Arabisch was.

Sommige kinderen vonden dat het echt gebeurd had kunnen zijn, anderen zeiden dat het een sprookje was. Eén jongen zei dat hij het niet kon weten, omdat het er van tevoren niet bij was verteld.

Deze klas gaat vaker naar voorstellingen. Vorig jaar zijn ze naar de voorstelling 'de Vuurgeest' geweest in de Stadsschouwburg. Ze zijn ook naar de bioscoop geweest, naar een film over een jongen uit Koerdistan. Een jongen vertelde over de inhoud: door de oorlog in zijn land moet een jongetje weg uit zijn land, naar Nederland, waar zijn vader woont. Hij praat niet meer, tegen niemand, tot zijn vader ziek is en bijna dood gaat. Dit schooljaar zijn de kinderen naar het museum Catharijneconvent geweest, nadat ze een voorbereidingsles hadden gevolgd over Sint Brandaris. De kinderen hebben tijdens de les zelf iets gemaakt op school, dat ze naar het museum hebben gebracht, waar dit tentoongesteld is. Het was de bedoeling dat de kinderen hun ouders mee zouden nemen naar het museum. Geen enkel kind uit deze klas heeft dat gedaan. De algemene indruk van dit museum was goed. Ze vertelden dat ze christelijke dingen hebben gezien en dat het leuk was omdat ze uitleg kregen wat het was.

Wat vinden kinderen van De Panda kunst? Bijvoorbeeld een schilderij met een oude koning; iets van een kunstenaar; veel dingen van vroeger; iets wat er kris kras uitziet; iets dat mooi is zonder dat je dat zo bedoeld hebt; heel mooi; iets van vroeger, wat je van je opa hebt gekregen; duur; wat in het museum te zien is; kunstjes maken; iets wat je zelf knutselt; met de hand gemaakt. Moet je kunst begrijpen om het mooi te vinden? De meeste kinderen vinden dat dat niet hoeft. Het is belangrijker dat het onderwerp goed gekozen is, volgens een jongen. Een meisje zei dat hoewel iets niet mooi kan zijn, het vooral belangrijk is dat je weet wat diegene bedoeld heeft. De kinderen vinden dat kunst niet vrolijk hoeft te zijn. Een film mag best over zielige dingen gaan, als het maar goed afloopt. Als een film alleen over leuke dingen gaat, is het maar saai.

Twee kinderen gaven op de vraag naar de betekenis van het woord multicultureel als antwoord: feest!

Twee andere kinderen omschreven multicultureel als: 'iets van alle landen bij elkaar'. Andere genoemde antwoorden: de hoofdpersoon in een toneelstuk, als iets of iemand belangrijk is.

9.4 Heldenhart van Teatro Munganga en de Oscar Carréschool

De Oscar Carréschool staat in de Pijp en is een kunstmagneetschool. De school heeft een gemengde leerlingenpopulatie, wat wil zeggen in deze studie dat 8 tot en met 12 procent van de leerlingen allochtoon is. In groep 6 zitten 21 kinderen, waarvan geen één kind autochtoon is. De kinderen hebben in november 2001 de voorstelling Heldenhart van Teatro Munganga gezien in het Ostadetheater Amsterdam. De voorstelling is gebaseerd op de Griekse mythologie en vertelt het verhaal van een jonge held die de wijde wereld intrekt. Hij wil tegen Het Beest vechten, om Het Licht terug te veroveren, maar zit vol twijfels en angsten.

De kinderen vonden de voorstelling leuk en mooi. Verschillende kinderen vonden het leuk dat andere talen werden gesproken en dat er gevochten werd. Ze vonden het decor mooi van kleur en van vorm en bijzonder omdat het van afval was gemaakt. Een enkel kind maakte opmerkingen over de draak (de vrouw met de haren), de borsten (die konden worden uitgerekt), het kostuum (hij werd met kleren aangeboren!), de navelstreng. Een meisje vond het leuk dat de vrouw won van de man met vechten. Een jongetje zei dat dat kwam omdat hij verliefd was en daarom slap was. Een kind vertelde dat hij het leuk vond dat de acteurs uit hun rol vielen. Alle kinderen zeiden dat het een sprookje was en niet echt gebeurd kon zijn.

Op de vraag of de kinderen vaker naar het theater gaan, gaf ruim de helft een bevestigend antwoord. Voorstellingen waar de kinderen met hun ouders naar toe gaan: Elisabeth en Aida. Verder gaan ze naar voorstellingen in de Meervaart, in de Garage in de Bijlmer en op de Tilburgse kermis.

In het kunstmenu waar deze groep aan deelneemt zijn vijf museumbezoeken inbegrepen en wel: 2x Stedelijk Museum, 2x Rijksmuseum, 1x Tropeninstituut. De kinderen die met hun ouders naar het museum gaan bezoeken onder andere het Stedelijk Museum, het Rijksmuseum, Tropeninstituut en het Scheepvaart Museum. Het Tropeninstituut is bij veel kinderen favoriet omdat ze daar dingen en gebruiken kunnen zien die ze niet kennen, ze kunnen meespelen in voorstellingen en er skeletten te zien zijn (en blote vrouwen).

Wat is kunst? Dat zijn: schilderijen (met veel kleuren en fantasie) en beelden (al dan niet in het park). Kunst is iets wat je zelf wel kunt zien en anderen niet (bijvoorbeeld in je eigen tekening); kunst is van iets wat lelijk is iets moois maken; alles is (of kan) kunst zijn.

Moet je kunst begrijpen (om het mooi te vinden)? De meeste kinderen vinden dat dat niet hoeft. Een jongen is van mening dat het ook niet kan, je kunt niet in het hoofd van de kunstenaar kijken. Iemand anders vindt het wel belangrijk, omdat er anders niets aan is. Twee kinderen vinden het niet nodig, je kunt er zelf inzien wat je wilt. Iemand anders denkt dat je er altijd wel een paar dingen in kan zien. Als de kunstenaar maar zelf weet wat hij wil zeggen. De kinderen vinden dat je droevig mag en kan worden van kunst. Als je maar niet te hard huult, je mag niet door de voorstelling heen huilen, want dat stoort. Een jongen zat bijna te huilen tijdens de voorstelling Heldenhart, omdat hij het zo mooi vond. Maar dat durfde hij niet, omdat hij bang was om uitgelachen te worden. Een meisje zei dat er ergere dingen zijn, oorlog bijvoorbeeld.

Er kwamen nogal wat verschillende reacties op de vraag wat er leuk of niet leuk is aan naar het theater of het museum gaan. Het is leuk: omdat er veel te beleven is, je dingen aan mag raken; (maar alleen) als je van kunst houdt; omdat je dingen ziet die je herkent uit je eigen leven; omdat je nieuwe dingen ziet die je niet kent; omdat je er wat van kan leren. Het is niet leuk als je er niets van snapt en als het kinderachtig is gedaan.

De kinderen (die zich eraan waagden) konden desgevraagd geen goede omschrijving geven van het begrip multiculturele kunst. Een jongen dacht dat het te maken had met meerdere betekenissen van kunst.

Bijlagen

Bijlage 1

Basisscholen naar percentage allochtone leerlingen

Nederland telt in totaal 7.044 basisscholen. Hieronder volgen de aantallen scholen met het overeenkomende percentage allochtone leerlingen.

Percentage allochtone leerlingen	Aantal scholen	Percentage allochtone leerlingen	Aantal scholen
0-1	2200	50-51	9
1-2	880	51-52	10
2-3	680	52-53	8
3-4	482	53-54	9
4-5	329	54-55	9
5-6	292	55-56	14
6-7	226	56-57	8
7-8	185	57-58	3
8-9	151	58-59	10
9-10	139	59-60	5
10-11	101	60-61	12
11-12	84	61-62	10
12-13	94	62-63	3
13-14	81	63-64	9
14-15	69	64-65	4
15-16	58	65-66	7
16-17	60	66-67	9
17-18	61	67-68	3
18-19	49	68-69	4
19-20	34	69-70	3
20-21	32	70-71	5
21-22	43	71-72	4
22-23	31	72-73	5
23-24	37	73-74	3
24-25	31	74-75	4
25-26	29	75-76	3
26-27	26	76-77	3
27-28	17	77-78	8
28-29	23	78-79	3
29-30	15	79-80	5
30-31	15	80-81	5
31-32	30	81-82	1
32-33	28	82-83	0
33-34	16	83-84	2
34-35	22	84-85	1
35-36	16	85-86	1
36-37	19	86-87	4
37-38	9	87-88	1
38-39	8	88-89	2
39-40	12	89-90	0
40-41	11	90-91	1
41-42	13	91-92	0
42-43	10	92-93	3
43-44	11	93-94	3
44-45	10	94-95	2
45-46	12	95-96	0
46-47	6	96-97	1
47-48	9	97-98	1
48-49	11	98-99	1
49-50	5	99-100	9

Bijlage 2

Vragenlijst van het telefonisch interview

Inleiding

Het ministerie van OCenW wil dat leerlingen van basisscholen kennis maken met cultuur uitgevoerd door beroepskunstenaars. In het bijzonder ook met cultuur die de multiculturele samenleving weerspiegelt omdat het ministerie verwacht dat dit bijdraagt aan het besef van kinderen in een multiculturele samenleving te leven. Graag willen we uw mening hierover horen en uw eventuele ervaringen hiermee.

Achtergrondinformatie voor de interviewer

*Leskoffers worden hier alleen als professionele kunst/cultuur gezien, als een beroepskunstenaar een voorstelling of les heeft gegeven **aan de leerlingen** (dus niet als de docenten zijn getraind door een beroepskunstenaar).*

Circussen, optredens van clowns e.d. gelden hier niet als professionele kunst of cultuur (tenzij afgenomen via een steunfunctie-instelling, gemeente of culturele raad o.i.d.)

Kerdoelen leergebied kunstzinnige oriëntatie

*Bij **muziek** geldt o.a. als doel dat leerlingen liederen uit de eigen en andere culturen in groepsverband moeten kunnen zingen. Zij moeten ook leren om muziek te typeren naar geografische en/of culturele herkomst.*

*Een leerdoel van het vak **beweging** is dat leerlingen een beperkt repertoire speellieder, volksdansen en eigentijdse dansen kunnen uitvoeren die afkomstig zijn uit verschillende culturen.*

*Voor **tekenen en handvaardigheid** is een leerdoel het geven van een eerste oriëntatie voor leerlingen op hun cultureel erfgoed. Bij deze oriëntatie dient er rekening mee gehouden te worden dat dit erfgoed een afspiegeling is van de verschillende culturele groepen in Nederland.*

*Het **leergebied samenleving** dat samen met aardrijkskunde en geschiedenis het gebied 'Oriëntatie op mens en wereld' vormt, heeft o.a. het volgende kerndoel: leerlingen kunnen overeenkomsten en verschillen noemen tussen enkele geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen; het gaat dan met name om leefgewoonten en feest- en gedenkdagen.*

Onderzoekspopulatie:

Respondentnummer

Naam school

Telefoonnummer

Functie respondent

1. Bezoekt uw school professionele voorstellingen/tentoonstellingen?

- 0 ja, soms
 - 0 ja, regelmatig
 - 0 ja, vaak
 - 0 nee nooit, omdat
- (goed doorvragen naar achtergrond, dan door naar vraag 10)*

2. Bezoekt u met uw leerlingen professionele voorstellingen/tentoonstellingen om de kerndoelen van de leergebieden 'kunstzinnige oriëntatie' en 'samenleving' te realiseren?

- 0 ik ken deze kerndoelen niet
- 0 deze kerndoelen zijn verwerkt in de lesmethoden die wij gebruiken
- 0 nee
- 0 ja
- 0 anders, te weten

3. Bezoekt u met uw leerlingen professionele voorstellingen/tentoonstellingen om andere leerdoelen te realiseren? Zo ja, welke leerdoelen?

- 0 nee
- 0 ja, te weten

4. Bezoekt u nog om andere redenen professionele voorstellingen/tentoonstellingen? Zo ja, welke?

- 0 nee
- 0 ja, te weten

5.A Heeft uw school in het schooljaar 2000/2001 deelgenomen aan kunstmenu, kunstplan met professionele voorstellingen/ tentoonstellingen o.i.d. van de steunfunctie-instelling, culturele raad of gemeente?

- 0 ja (door naar vraag 5.B)
- 0 nee (door naar vraag 5.C)

Vraag alleen stellen, indien vraag 5.A met 'ja' is beantwoord:

5.B Heeft uw school in het schooljaar 2000/2001, naast het kunstmenu of kunstplan nog andere professionele voorstellingen/tentoonstellingen bezocht?

- 0 ja (naar vraag 6)
- 0 nee (door naar vraag 7)

Vraag alleen stellen, indien vraag 5.A met 'nee' is beantwoord:

5.C Heeft uw school in het schooljaar 2000/2001 professionele voorstellingen/tentoonstellingen bezocht?

- 0 ja (naar vraag 6.A)
- 0 nee (door naar vraag 10)

6.A Welke groepen hebben welk soort voorstellingen/tentoonstellingen bezocht?

Groep	Multidis- ciplinair	Drama	Muziek	Dans	Literatuur	Film AV	Beeldend	Cultureel Erfgoed
1,2								
3,4,5								
6,7,8								
Hele school								

6.B Deze voorstellingen/tentoonstellingen zijn ingekocht via:

- rechtstreeks bij de kunstenaars
- rechtstreeks bij het museum
- rechtstreeks bij theater/schouwburg/concertzaal/filmhuis o.i.d.
- via de ouders
- via een steunfunctie-instelling, gemeente, culturele raad o.i.d.

- anders, te weten

6.C In het kader waarvan heeft u de hiervoor genoemde voorstellingen/tentoonstellingen bezocht/bijgewoond?

- geen speciale reden
- in het kader van de expressievakken
- in het kader van taalonderwijs
- in het kader van geschiedenis/aardrijkskunde/wereldoriëntatie
- in het kader van schoolprojecten
- in het kader van eindejaarsproject
- vanwege viering algemene of religieuze feestdagen zoals kerst, suikerfeest, bevrijdingsdag
- vanwege speciale gebeurtenis voor de school zoals jubileum, afscheid directeur o.i.d
- anders te weten,

7.A Hoeveel professionele voorstellingen/tentoonstellingen die uw school vorig schooljaar heeft bezocht, hadden een multicultureel karakter?

.....

7.B Nu van ieder van deze voorstellingen/tentoonstellingen de volgende gegevens vragen. Eventueel losse blaadjes aan dit vragenformulier toevoegen.

Het onderwerp/thema/karakter van de voorstelling/tentoonstelling was:

.....

De voorstelling/tentoonstelling is uitgevoerd door:

- allochtonen
- autochtonen
- mix
- weet niet

De voorstelling/tentoonstelling betrof de volgende discipline:

- 0 multidisciplinair
- 0 drama
- 0 muziek
- 0 dans
- 0 literatuur
- 0 film/AV
- 0 beeldende kunst
- 0 cultureel erfgoed

De voorstelling/tentoonstelling was:

- 0 in school
- 0 elders

De voorstelling/tentoonstelling is bezocht door de volgende groep(en):

- 0 groep 1 en/of 2
- 0 groep 3, 4 en/of 5
- 0 groep 6, 7 en/of 8
- 0 hele school

De waardering voor de voorstelling/tentoonstelling was:

	Goed	Redelijk	Matig	Slecht
Waardering docenten voor het multiculturele karakter van de voorstelling				
Mate waarin voldaan is aan de verwachtingen?				
Waardering leerlingen				
Mate waarin aansloot bij belevingswereld leerlingen				

8. Welke percentage maakten voorstellingen/tentoonstellingen met een multicultureel karakter uit van het totaal aantal professionele voorstellingen, tentoonstellingen dat uw school heeft bezocht in 2000-2001?

- 0 0
- 0 1-10
- 0 11-20
- 0 21-30
- 0 31-40
- 0 41-50
- 0 51-60
- 0 61-70
- 0 71-80
- 0 81-90
- 0 91-100

9. Had u vorig schooljaar met uw leerlingen (meer) multiculturele voorstellingen/tentoonstellingen willen bezoeken? Zo ja, waarom is dat er niet van gekomen?

- 0 nee, geen behoefte aan
- 0 ja, geen aanbiedingen gekregen
- 0 ja, gezocht maar geen geschikte voorstelling/tentoonstelling gevonden
- 0 ja, omdat

10. Ik noem u een aantal definities van multiculturele voorstellingen/tentoonstellingen. Zoudt u willen aangeven of u het hiermee eens bent?

Westers is cultuur uit landen van de EU of andere west/noord Europese landen of Noord-Amerika. Oost-Europese landen zoals Bosnië, zijn niet-Westers. Alle definities voorlezen.

Een voorstelling/tentoonstelling is multicultureel als deze elementen bevat uit twee of meerdere Westerse culturen.

- 0 mee eens
- 0 niet mee eens

Een voorstelling/tentoonstelling is multicultureel als deze gaat over de multiculturele samenleving in Nederland (of een ander Westers land).

- 0 mee eens
- 0 niet mee eens

Een voorstelling/tentoonstelling is multicultureel als deze niet-Westerse cultuur of kunst betreft.

- 0 mee eens
- 0 niet mee eens

Een voorstelling/tentoonstelling is multicultureel als deze zowel Westerse als niet-Westerse elementen bevat.

- 0 mee eens
- 0 niet mee eens

Een voorstelling/tentoonstelling is multicultureel te noemen als de uitvoerend kunstenaars uit twee of meer Westerse landen afkomstig zijn.

- 0 mee eens
- 0 niet mee eens

Een voorstelling/tentoonstelling met een Westers onderwerp is multicultureel als de uitvoerend kunstenaars uit een of meer niet-Westerse landen afkomstig zijn.

- 0 mee eens
- 0 niet mee eens

Een voorstelling/tentoonstelling is multicultureel als de uitvoerend kunstenaars uit verschillende niet-Westerse landen afkomstig zijn.

- 0 mee eens
- 0 niet mee eens

11.A Heeft uw school behoefte aan multiculturele voorstellingen/tentoonstellingen?

- 0 ja (door naar vraag 11.B)
- 0 geen behoefte (door naar vraag 11.D)

11.B Voor welke activiteiten of vakken wilt u deze voorstellingen/tentoonstellingen gebruiken?

- 0 schoolprojecten/thema's
- 0 eindejaarsproject
- 0 viering van algemene en religieuze feestdagen
- 0 viering van jubilea etc.
- 0 wereldoriëntatie, aardrijkskunde, geschiedenis
- 0 tekenen/handenaarbeid
- 0 drama
- 0 muziek
- 0 spel en dans
- 0 taal
- 0 anders, te weten

11.C Welke kenmerken zouden deze multiculturele voorstellingen/tentoonstellingen moet hebben om geschikt te zijn voor uw school?

- 0 leerlingen moeten er zelf actief bij betrokken worden
- 0 overige kenmerken, te weten

.....
(door naar vraag 12)

11.D Waarom heeft u geen behoefte aan multiculturele voorstellingen/tentoonstellingen?

.....

12. Heeft u de indruk dat leerlingen die multiculturele voorstellingen/tentoonstellingen bezoeken, andere culturen en kunstuitingen ook daadwerkelijk gaan waarderen?

- 0 ja
- 0 nee
- 0 weet niet

13. **Welke kenmerken moet een voorstelling/tentoonstelling hebben om een bijdrage te kunnen leveren aan het bevorderen van het besef te leven in een multiculturele samenleving?**

0 voorstellingen/tentoonstellingen kunnen dit niet bevorderen

0 weet niet

0

Bijlage 3

Antwoorden op open vragen

Antwoorden op de open vragen van de studie naar de rol van cultuureducatie bij het bevorderen van culturele diversiteit in het primair onderwijs (tussenhaakjes staat het nummer van de respondent)

1. Bezoekt uw school professionele voorstellingen/tentoonstellingen?

- 0 ja, soms
- 0 ja, regelmatig
- 0 ja, vaak
- 0 nee nooit, omdat.....

50% of meer allochtone leerlingen

Problemen met islamitische identiteit, zijn ook geen abonnee bij SKVR (11)

8 tot en met 12% allochtone leerlingen

geen allochtone leerlingen

Nieuwe school (150)

Reformatorische school; bevat vaak elementen die door ouders/achterban niet worden gewaardeerd (103)

School heeft 3 groepenstructuur, dus weinig tijd + te grote verschillen tussen de groepen (116)

Reformatorische signatuur, kunnen zich niet in aanbod vinden (122)

2. Bezoekt u met uw leerlingen professionele voorstellingen of tentoonstellingen om de kerndoelen van de leergebieden 'kunstzinnige oriëntatie' en 'samenleving' te realiseren?

- 0 ik ken deze kerndoelen niet
- 0 deze kerndoelen zijn verwerkt in de lesmethoden die wij gebruiken
- 0 nee
- 0 ja
- 0 anders, te weten

50% of meer allochtone leerlingen

Taal, expressievakken (4)

8 tot en met 12% allochtone leerlingen

geen allochtone leerlingen

In samenhang met projecten (148)

3. Bezoekt u met uw leerlingen professionele voorstellingen of tentoonstellingen om andere leerdoelen te realiseren? Zo ja, welke leerdoelen?

- 0 nee
0 ja, te weten

50% of meer allochtone leerlingen

Pedagogische aspecten (3)
Algemene Vorming (7)
Kunstzinnige vorming (8, 14)
Aanvulling op opvoeding (14)
De vorming van omgang met elkaar (13)
Culturele vaardigheden taal (19)
Sociaal, taal (23)
Verbreding van algemene vorming in kader van brede school (24)
Kennis laten maken met culturele activiteiten (26)
Te weinig kennis van kerndoelen (32)
Muziek (33)
Inzicht, leren van professionals om zelf toneel te kunnen spelen e.d. (39)
Sociale factor; algemeen kennis verruimend (43)
Sociale doelen (49)
Taligheid sociaal emotionele vaardigheden ontwikkelen (50)

8 tot en met 12% allochtone leerlingen

Kennismaken met (55)
Integrale doelen (60)
Bekendmaken diverse kunstuitingen (61)
Geschiedenis (64)
Taalontwikkeling (69)
In aanraking met diverse vormen van kunst komen (70)
Een thema behandelen (74)
Wereldoriëntatie (85, 92)
Projecten (79, 86)
Expressie, eigen muzikale doelen (89)
Anti-discriminatie beleid (90)
In aanraking komen met andere cultuuruitingen, sociale vorming, omgangsvormen (91)
Geschiedenis, taal (93)
Kennismaken met diverse vormen van theater, verschillende disciplines (97)
Sociaal-emotionele ontwikkeling + bevorderen sociaal gedrag (100)

geen allochtone leerlingen

Geschiedenis, aardrijkskunde, biologie (107)
Rijk cultuur aanbod, kinderen in achterstandssituatie komen anders niet in aanraking met cultuur (108)
Geschiedenis (112)
Kunstzinnige vorming (125)
Sociaal-emotionele vorming (137)
Binnen thema's bij bepaalde vakken (139)
Bijv. Geschiedenis (146)
Taal, geschiedenis (147)

4. Bezoekt u nog om andere redenen professionele voorstellingen of tentoonstellingen? Zo ja, welke?

- 0 nee
0 ja, te weten

50% of meer allochtone leerlingen

Stimuleren museum- en schouwburgbezoek (2)
Gezelligheid, sociale vaardigheid (5)
Contract SKV → per leerling
Kunstzinnige vorming (6, 12, 16, 17, 36)
Cultuur bijbrengen (18)
Is leuk, kunst (14)
Sociaal Emotionele ontwikkeling / gedragsontwikkeling (9)
Ter verstrooiing (13)
Culturele vorming (22, 31, 32, 34, 41, 45)
Kunstzinnige ervaring / vorming (27, 34, 37, 46, 47, 48)
Vormende waarde (38)
Kennisverrijking in het algemeen (39)

8 tot en met 12% allochtone leerlingen

Culturele vorming (51, 76, 81)
‘Ter lering en vermaak’ (52)
Vertrouwd maken met diverse vormen van cultuur (53)
Kennismaking met cultuur (54)
Genieten, leren genieten, waarderen, verwondering (55)
Plakken ‘t aan een project (56)
Cultuur opsnuiven (57)
Een uitje; ruiken aan cultuur (58)
Ontspanning (59)
Mooi meegenomen (60)
In aanraking komen met een zo breed mogelijk cultuuraanbod (63, 69)
Algemene ontwikkeling (64)
Basis cultuur en kunst (65)
Culturele activiteiten/festiviteiten (66)
Van huis uit weinig affiniteit met cultuur. Laagdrempeligheid bevorderen (73)
Culturele vorming (75)
Cultuur en creativiteit stimuleren (80)
Algemene ontwikkeling (81)
Kennis laten maken met.. (83)
Verruiming van de wereld; afwisseling (84)
Kennismaken met; toegankelijkheid t.o.v cultuur (85)
Kennis (87)
Creatieve uitingsvormen aanbieden als tegenwicht van tv en computer (88)
Naar aanleiding van thema (96)
Cultuur opsnuiven (98)
School in achterstandswijk, anders komen kinderen daar niet of nauwelijks (100)

geen allochtone leerlingen

Projecten (102)
Kunstzinnige vorming (104, 105, 133, 134, 141, 144, 145)
Mondeling taalgebruik (107)
Culturele vorming (110, 121)
De waarde van kennismaking met cultureel aanbod in Nederland, als alternatief voor tv en computer (112)

Projecten op lokaal niveau (115)
Historische kennis (124)
Basale culturele vaardigheden (128)
Kennis van cultuur (129)
Omdat het leuk is (132)
Leerlingen kennis laten maken met (142)
Kennis laten maken met andere vormen van cultuur (143)
Samen beleven, kennis maken met.. (146)

6.B Deze voorstellingen/tentoonstellingen zijn ingekocht via:

- 0 rechtstreeks bij de kunstenaars
- 0 rechtstreeks bij het museum
- 0 rechtstreeks bij theater/schouwburg/concertzaal/filmhuis o.i.d.
- 0 via de ouders
- 0 via een steunfunctie-instelling, gemeente, culturele raad o.i.d.
- 0 anders, te weten

50% of meer allochtone leerlingen

Via grote stedenbeleid → de Gemeente (6)
Via stadsdeel (13)
Aparte stichting: AGORA (23)
Filmfan (45)

8 tot en met 12% allochtone leerlingen

Via wijkwelzijn , i.s.m. andere gekleurde scholen(59)
Informeel (69)
Vrijwilligers (70)
Cadeau van docenten aan de school (76)

geen allochtone leerlingen

6.C In het kader waarvan heeft u de hiervoor genoemde voorstellingen/tentoonstellingen bezocht/bijgewoond?

- 0 geen speciale reden
- 0 in het kader van de expressievakken
- 0 in het kader van taalonderwijs
- 0 in het kader van geschiedenis/aardrijkskunde/wereldoriëntatie
- 0 in het kader van schoolprojecten
- 0 in het kader van eindejaarsproject
- 0 vanwege viering algemene of religieuze feestdagen zoals kerst, suikerfeest, bevrijdingsdag
- 0 vanwege speciale gebeurtenis voor de school zoals jubileum, afscheid directeur o.i.d
- 0 anders te weten,

50% meer allochtone leerlingen

In het kader van islam (2)
Muziek (33)
Integratie allochtone leerlingen
Sociaal- maatschappelijk verlengde schooldag (38)
Culturele vorming (45)

8 tot en met 12% allochtone leerlingen

Ze kennis laten maken met diverse vormen van cultuur (53)

Culturele vorming (57)

Een themaweek; door gemeente geregeld

geen allochtone leerlingen

Een thema (102)

Thema, sprookjes en vertellingen (108)

Culturele vorming (129)

7.A Hoeveel professionele voorstellingen/tentoonstellingen die uw school vorig schooljaar heeft bezocht, hadden een multicultureel karakter?

50% of meer allochtone leerlingen

Geen (1, 2, 3, 4, 7, 10, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 24, 25, 28, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 40, 44, 45, 46, 47, 48, 50)

Één (5, 6, 9, 13, 14, 20, 27, 31, 37, 41, 43)

Twee (38)

Vier (22)

De helft (23, 30)

Kunstschooldag (26)

Geen idee (7, 42, 49)

8 tot en met 12% allochtone leerlingen

Weet niet precies hoeveel (59,70)

Geen (51, 54, 55, 56, 57, 63, 64, 66, 67, 69, 71, 74, 75, 76, 78, 80, 83, 84, 86, 87, 88, 91, 92, 93, 96, 98, 99)

Weet niet (58, 65, 72)

Weet niet (natte vingerwerk) (100)

Één (52, 53, 61, 62, 68, 73, 77, 79, 85, 89, 90, 94)

Twee (60)

In elk geval één (81)

Geen idee/ denkt geen enkele (97)

geen allochtone leerlingen

Geen (101, 104, 105, 106, 107, 108, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 121, 124, 125, 126, 129, 130, 131, 132) 133, 134, 135, 138, 140, 141, 143, 146, 147, 148)

Één (102, 110, 120, 127, 128, 137, 136, 139, 142, 144, 145)

Twee (149)

7.B Het onderwerp/thema/karakter van de voorstelling/tentoonstelling was:

50% of meer allochtone leerlingen

Voorstelling 1:

Onbekend (5, 20, 25, 30, 38, 41)

Onbekend/begrijpt niet (23)

Muziek (6)

Vluchtelingenwerk (9)

Meer kennismaken met andere culturen (13)

Discriminatie (22)
Multiculturele samenleving (26)
Kids Mondial (27)
Zuiderzeemuseum Cultureel Erfgoed (30)
Integratie (31, 37)
Circus-achtig drama (43)
Kinderen in Europa (14)

Voorstelling 2:
Onbekend (22)

8 tot en met 12% allochtone leerlingen

Voorstelling 1:
Onbekend (68, 100)
Integratie van allochtonen in de Nederlandse samenleving (52)
Culturele middag; Zuid-Afrika in schouwburg (53)
Museum van volkenkunde (60)
Gebruiken in diverse culturen (61)
‘Samenwonen’ (62)
Diversiteit/culturen → dansvoorstelling
Internationaal Folkloristisch festival (73)
Djembe -voorstelling
KIT; Tropenmuseum (79)
Museum van oudheden (81)
Verdraagzaamheid/samenspelen (85)
Toneel over Arabische wereld (89)
Rond 4 mei (90)
Dans en muziek Afrika (94)

Voorstelling 2:
Wereldfestival (59)
Onbekend (60, 100)
Nieuwkomers door de eeuwen heen (135)

geen allochtone leerlingen:

Voorstelling 1:
Unicef; Vietnam (102)
Multiculturele samenleving (110)
Reis door de woestijn (120)
Danscultuur (127)
Tropenmuseum (128)
Buitenlander in woonwagen (137)
Nieuwkomers door de eeuwen (139)
Multicultureel (142)
Muziek door de landen heen (149)

Voorstelling 2:
Beeldend, abstract (149)

9. Had u vorig schooljaar met uw leerlingen (meer) multiculturele voorstellingen /tentoonstellingen willen bezoeken? Zo ja, waarom is dat er niet van gekomen?

- 0 nee, geen behoefte aan
- 0 ja, geen aanbiedingen gekregen
- 0 ja, gezocht maar geen geschikte voorstelling/tentoonstelling gevonden
- 0 ja, omdat

50% of meer allochtone leerlingen

- Transportproblemen en geldgebrek (1, 23)
- Tijdgebrek + problemen door islamitische school identiteit (17)
- Zij dit jaar voor ´t eerst SKVR lid zijn (21)
- Geldgebrek (30)
- Budgetaire afwegingen (34)
- Kosten, tijd en transport (37)
- De school bestaat pas drie jaar, cultuurprogramma nog niet op de rails. Tot nu toe alleen musea bezocht. (niet multicultureel) (39)
- Te duur en transportproblemen (40)
- Het aanbod mij misschien ontgaan is (47)
- Geldgebrek, slechts 1 voorstelling vorig jaar (50)

8 tot en met 12% allochtone leerlingen

- Budget liet dit niet toe (53, 64, 94, 100)
- Problemen op de school (84)
- Vervoersproblemen (85)

Geen allochtone leerlingen

- Afstand te groot, vorig jaar alleen naar Zwols Museum (110)
- Wisselingen in team, hierdoor kwam het niet uit (113)
- Budget te klein (gekozen voor concert in 2000/2001 (114)
- Keuze op andere voorstelling is gevallen i.o.m andere scholen in de regio (117)
- Geldgebrek (126, 127, 149)
- Gaan om het jaar naar het Tropenmuseum (147)

11.B Voor welke activiteiten of vakken wilt u deze voorstellingen of tentoonstellingen gebruiken?

- 0 schoolprojecten/thema´s
 - 0 eindejaarsproject
 - 0 viering van algemene en religieuze feestdagen
 - 0 viering van jubilea etc.
 - 0 wereldoriëntatie, aardrijkskunde, geschiedenis
 - 0 tekenen/handenaarbeid
 - 0 drama
 - 0 muziek
 - 0 spel en dans
 - 0 taal
 - 0 anders, te weten
-

50% of meer allochtone leerlingen

Sociaal-emotioneel (37)

Rekening vaardigheden → iemand komen uitleggen (7)

8 tot en met 12% allochtone leerlingen

Je kunt overal wel een link leggen (52)

Feesten (55)

Sociale redzaamheid/sociale opvang → sociale factor (73)

Sociaal-emotionele ontwikkeling, levensbeschouwing (74)

Feest kleuren v/d Prisma (86)

Feesten en gebruiken van allochtone leerlingen (88)

geen allochtone leerlingen

Beeldende kunst in het algemeen (102)

Maatschappelijke verhoudingen/stromingen (103)

11.C Welke kenmerken zouden deze multiculturele voorstellingen of tentoonstellingen moet hebben om geschikt te zijn voor uw school?

0 leerlingen moeten er zelf actief bij betrokken worden

0 overige kenmerken, te weten

50% of meer allochtone leerlingen

Geen uitspraken die strijdig zijn met de islamitische identiteit van de school (1)

Passend bij islamitische identiteit (2)

Zegt dat 't afhankelijk is van vakgebied (3)

Kledingvoorschriften, geen muziek, geen schmink (5)

Dichtbij huis, betaalbaar, evt. prettig alleen voor eigen school (7)

Moet prikkelend en leerzaam zijn (8)

Aansluiten bij belevingswereld leerling herkenbaar voor verschillende culturen (9)

Herkenbaarheid, afstemming, wederzijds respect (12)

Elementen uit Westerse en andere culturen (13)

Respect (14)

Leerlingen moeten zich in kunnen inleven (16, 31)

Als zoveel mogelijke culturen worden belicht (17)

Moet duidelijk zijn, op niveau leerlingen (18)

Relatie met landen waaruit kinderen vandaan komen en het leven hier (19)

Begrijpelijk en toegankelijk, bereikbaarheid (20)

Van verschillende gezichtspunten iets bekijken (21)

Onderwerpen op niveau van leerling (27)

Taalniveau niet te moeilijk (28)

Herkenbaarheid van eigen culturele achtergrond (29)

Rekeninghoudend met normen en waarden van islam (30)

Westerse en niet Westerse uitvoerenden + voorstellingen. Gelijkwaardig op gepaste doel.

Kinderen zijn niet erg talig (32)

Herkenbaarheid, uitnodigend, relativeren en humor (34)

Niet te talig zijn, rekeninghoudend met doelgroepen. Mag niet belerend zijn (35)

Rekeninghoudend met taalontwikkeling, sociaal emotionele problemen. Aandachtsspanne (37)

Gericht op kinderen, taalgebruik duidelijk, doelstelling moet duidelijk zijn, positief en helder (38)

Meer gemengde groepen autochtone kinderen erbij als publiek. Voorstellingen die juist Westerse normen en waarden belichten (39)
Binnen verschillende religies, maar niet persé de verschillen (40)
Op niveau, herkenbaarheid, aansluiten bij actualiteit, goede informatie vooraf (41)
Op niveau leerlingen, niet teveel taal (42)
Kindertaal, 2 schoolbevolkingen AZC, lichaamstaal → sowieso belangrijk (43)
Laagdrempelig qua taal (44)
Moet kort duren en snel te hanteren zijn wegens tijd(gebrek) (45)
Herkenning, afspiegeling van schoolpopulatie, gelijkwaardigheid (46)
Herkenbaarheid, inspiratie, overdracht (47)
Gezamenlijke kenmerken van de culturen, niet de scheidende waarden (49)

8 tot en met 12% allochtone leerlingen

Begrijpelijk; Taalgebruik, inhoud herkenbaar, leuk (52)
Kinderniveau pluriform; Verschillende disciplines en verschillende vormen van kunst (53, 86)
Niet strijdig met schooldoelstellingen (prot. chr.) (54)
Passen bij doelgroep; aansluiten bij allochtone kinderen op eigen school (55)
Niet te verbaal (56)
Aansluiten bij belevingswereld, uitgevoerd door mensen uit verschillende culturen, herkenbaar (58, 61, 62)
Pakkend en goede uitleg (64)
Inzicht geven in verschillende niveaus, mee kunnen doorwerken in school (66)
Aanspreekbaar voor kinderen, rol doorbrekend, beschouwend; laten zien niet indoctrinerend (67)
Moet aansluiten bij belevingswereld (63, 65, 68, 81)
Herkenbaar, follow-up; passend in programma (69)
Elementen uit andere culturen; Zuid-Europese landen gezien samenstelling leerlingen (72)
Niveau, niet indoctrinatie, wel kennis van het andere begrip voor de ander (73)
Thema → toegespitst op schoolbevolking. Moet aanspreken (74)
Samenleving; binnen school halen (77)
Onderwerp; Invloeden uit verschillende culturen (79)
Andere culturen tot nadenken aanzetten (80)
Kunst, problemen, samenleving, cultuur van een ander land (83)
Religieus kenmerk; religie → dus niet alleen cultuur (84)
Doe-activiteiten, te vatten, terug te koppelen in de les (85)
Abstract, dansvormen (87)
Herkenbaar; ook voor allochtone kinderen; informatie, respect/eerbied, niet op gespannen voet met prot.chr. achtergrond (88)
Confronteren met verschillen; twijfelt effect (90)
Aansluiten bij belevingswereld, het positieve van verschillen benadrukken (92)
Moet aan de orde stellen of verschillen echt zo groot zijn (93)
Leuk, aansprekend, aanzetten tot nadenken (94)
Ontmoeten van andere culturen; verschillen/overeenkomsten 'leren' zien en benoemen (97)
Respect hebben voor elkaar (98)
Boodschap moet duidelijk en visueel zijn (99)
Moet aansluiten bij niveau kinderen, moet actueel onderwerp zijn (100)

geen allochtone leerlingen

Moet geschikt zijn voor differentiatie (101)
Niet overrullend, leidend tot wederzijds begrip (102)
Uitleg geven over gebruiken en gewoonten desnoods Chinees eten, 'en dan met stokjes, zo iets lijkt me wel leuk (103)

Drama en expressie, muziek (104)
 Cultuurverschillen blootleggen, christelijke school → christelijke waarden niet aan de kant schuiven, wel kennis maken met andere religies (112)
 Thematisch, informatief (114)
 Moet passen bij 3 groepenstructuur van onze school (116)
 Niet-Westers ´onderwerp´ (117)

Dingen laten zien uit andere culturen. Culturen die ook in Nederland vertegenwoordigd zijn (119)
 Gericht op leeftijdscategorie moet herkenbaar zijn (120, 126)
 Moeten laten zien hoe het er in andere huishoudens met kinderen aan toe gaat (127)
 Niet Westerse culturele elementen; integreren, kennismaken van; soms nadruk op tegenstellingen beleven (128)
 Moet gelijkwaardigheid van mensen aangeven(132)
 Culturen in waarde laten (133)
 Aansluiten bij belevingswereld van kinderen (134)
 Gericht op leeftijden (136)
 Zichtbare aanwezigheid van meerdere culturen → uiterlijk/muziek (137)
 Moeten angst van ouders overwinnen (139)
 Herkenbaarheid, kinderlijk niveau (142)
 Wisselwerking met personen en attributen (145)
 Herkenbare thema's, kwalitatief goed niveau (147)
 Hoe breder hoe beter (149)
 Moet toegankelijk zijn, aansluiten op belevingswereld, niet politiek, voornamelijk ontspanning (150)

11.D Waarom heeft u geen behoefte aan multiculturele voorstellingen/tentoonstellingen?

50% of meer allochtone leerlingen

Zijn er niet (15)
 Deugdelijk, niet te moeilijk diversiteit (17)
 Voldoende aanbod, te weinig geld voor meer (22)
 Hebben reeds voldoende (23, 25)
 Kunnen deze heel goed zelf organiseren met deze m.c. school (24)
 Niet a priori, alleen als ´t past in andere aandachtsvelden (33)
 Strikt islamitische school, directeur kent Koran niet (voldoende) om weerstand te doorbreken (11)

8 tot en met 12% allochtone leerlingen

Eigen cultuur is onderbelicht bij kunstzinnige vorming. Eerst moeten leerlingen eigen cultuur eigen maken (51)
 Multiculturele school; Is culturen / nationaliteiten. Is al genoeg aandacht voor (57)
 Wordt al veel georganiseerd i.s.m. wijkwelzijn/achterstandsbeleid (59)
 Schoolpopulatie; probleem speelt niet in school, als normaal beschouwd. Wordt al voldoende over gepraat (60)
 Al voldoende aanbod (70)
 Krijgen geen aanbod; vinden dit niet heel erg (71)
 Witte school (75)
 Te klein budget (76)
 Programma is al overbeladen, anders wordt het half werk (78)
 Moet een goed onderwerp zijn, dat aansluit bij de actualiteit (89)
 Omdat er waarde aan voorstelling is, ongeacht multicultureel of niet (91)

geen allochtone leerlingen

- Als het in pakket zet van Edu art vindt de respondent het best (105)
- Al te veel te doen (113)
- Hebben autochtone schoolbevolking (125, 141, 121, 131, 135)
- Is blanke school, kleine gemeenschap (106)
- Blanke school, Gereformeerd toelatingsbeleid (107)
- Sluit niet aan bij belevingswereld, witte school (108)
- School is gericht op eigen samenleving (111)
- Is besloten gemeenschap, witte school (115)
- Reformatische signatuur (122)
- Geen speciale behoefte, als het voorkomt is het ook goed (123)
- Aanbod is al meer dan voldoende (124)
- Minder dan 1% allochtonen (129)
- Nauwelijks te maken binnen dorpssamenleving met allochtonen (138)
- Blanke school, zit voldoende in methodes en vakken (140)
- Voorstellingen die gezien worden voldoen aan de wensen van autochtone school (143)
- Als het op onze weg komt, misschien (144)
- Als het zo uit komt, bijv. schoolproject, dan evt. wel (146)
- Geen multiculturele achtergrond op de school (148)

13. Welke kenmerken moet een voorstelling/tentoonstelling hebben om een bijdrage te kunnen leveren aan het bevorderen van het besef te leven in een multiculturele samenleving?

- voorstellingen/tentoonstellingen kunnen dit niet bevorderen
- weet niet
- anders, te weten

50% of meer allochtone leerlingen

- Zoveel mogelijk uitingen van verschillende identiteiten (1)
- Moet diversiteit benadrukken en moet tonen dat verschillen niet bedreigend zijn (2)
- Kinderen moeten zichzelf kunnen herkennen (3, 40)
- Normen overstijgend zijn (4)
- Herkenning en respect van elkaars cultuur (5, 16, 24, 48)
- Echtheid (6)
- Moet kinderen informeren, maar indirect ook ouders, en de wijk (8)
- Elementen uit meerdere culturen, herkenbaarheid, vergelijkbaar, moeten kunnen afwegen en evt. oordeel kunnen geven (9)
- Moet rekening houden met verschillende achtergronden (10)
- Dat andere zaken dan Nederlandse cultuur aan de orde komen (11)
- Voor de leukere dingen laten zien (13)
- Moeten laten zien dat alle kunst en verschillende culturen waardevol zijn (14)
- Zwarte school, alles is goed (18)
- Moet ook tijd en ruimte hebben of voor- en nagesprekken (20)
- Hoe ga je om met verschillen. Verschillen zijn nl. niet persé bedreigend (21)
- Thema moet passend zijn. Mix van allochtone + autochtone kunstenaars (22)
- Respectvolle benadering. Eenvoudig, doch goed Nederlands. Veel info (23)
- Aanspreekpunt, aha-element (25)
- Kinderen moeten op positieve manier iets kunnen herkennen, zodat ze betrokken kunnen zijn (26)
- Rode draad → respect, integriteit (27)
- Moet afgestemd zijn op leeftijd, dan omslag naar culturele verschillen mogelijk (28)
- Herkenbaarheid van eigen culturele achtergrond (29)
- Respect, verdraagzaamheid, cultuuroverdracht (30)
- Moet praktisch zijn, niet te theoretisch (31)

Tentoonstellingen (bijv. fototentoonstelling), zou verschillende culturen kunnen laten zien; voorstellingen kunnen dit niet (32)

Aspecten uit niet Westerse culturen (33)

Voorstellingen zouden in zichzelf al multiculturele elementen moeten hebben. Moet inspelen op lokale situaties. Moet op locatie zijn vanwege reiskosten leerling (35)

Aansluiten bij belevingswereld, moet over kinderen gaan (36)

Sociaal emotioneel aspect, begrip voor elkaar (37)

Gericht op kinderen, taalgebruik duidelijk, doelstelling moet duidelijk zijn, positief en helder (38)

Begrip: ´voor elkaar hebben´ Beter met elkaar mee denken werken kunnen (39)

Op leefstijlniveau, aantrekkelijk geafficheerd. Aansluiten op belevingswereld van leerling in de thuissituatie (7, 41)

Uitnodigend, begrijpelijk, geschikt voor alle leeftijdsgroepen, passen in belevingswereld, raakvlakken met andere vakken (43)

Wederzijds respect (44)

Bijv. gemêleerd gezelschap van kunstenaars voor herkenbaarheid (45)

Als er meerdere emoties een rol mogen spelen (46)

Cyclische projecten, regelmatig terugkeren. Open verbindingen niet alleen leerlingen, ook ouders en buurtbewoners (47)

Geldt niet voor onze school, kinderen leven al in een multiculturele samenleving (49)

Inhoudelijk moet het duidelijk multicultureel zijn (50)

8 tot en met 12% allochtone leerlingen

Herkenbare situatie, kinderniveau (52)

Linken leggen, multicultureel, tussen Westerse en niet Westerse culturen (53)

Begrip kweken, verduidelijking van gebruiken en gewoonten (54)

Inleving in multiculturele samenleving; aansluiting, raakvlak, verwondering (55)

Moeten onbekendheid met andere culturen van autochtone kinderen wegnemen als mede de angst ervoor (56)

Bewustmaking; duidelijker maken (57)

Moet open karakter hebben, zonder vooroordelen (59)

Het moet kinderen aanspreken/raken (60)

Aansluiten bij wereld waarin het leeft, herkenbaar (61, 65)

Open; Verschillende kanten belichten niet eenzijdig (62)

Elementen uit eigen omgeving (63)

Open, inzicht geven in, uitdagen tot discussie, betrokkenheid van leerlingen uit andere culturen (66)

Aspecten aan de orde komen. Gelijkwaardigheid benadrukken, van elkaar leren (69)

Goed doordacht, goed niveau qua leeftijd (71)

Elementen uit andere culturen moeten erin verwerkt zijn; maakt niet uit op welke wijze (72)

Bewustwording, plaatsbepaling (73)

Problemen van deze tijd behandelen, dat leerlingen er iets mee kunnen, het gevoel hebben/er deel van uitmaken (74)

Aansprekende/boeiend; kenmerken van culturen die in Nederland vertegenwoordigd zijn (75)

Verscheidenheid (77)

Belevingswereld/leeftijd kinderen (78)

Positieve benadering van verschillende culturen (79)

Herkenbaarheid; andere culturen tot nadenken aanzetten (80)

Moet alle elementen uit die samenleving bevatten, bereikbaar in de zin van ´op hun niveau´ (81)

Duidelijke stelling name, achtergronden belichten (83)

Herkenbaarheid, belevingswereld. Actief betrokken bij voorstelling (84)

Betrokkenheid, herkenning directe leefomgeving (85)

Moet over basale dingen gaan ; overeenkomsten benadrukken i.p.v verschillen (87)

Alle elementen zullen herkenbaar moeten zijn in onze samenleving, niet explicatie van gebruiken en gewoonten, wel gerelateerd aan nieuws/actualiteit, waarvandaan dan ook (88)

Moet herkenbaar zijn en over kinderen gaan (89)

Reële afspiegeling, niet te gezocht (90)
Aansluiten bij belevingswereld, het positieve van verschillen benadrukken (92)
Moet aan de orde stellen of verschillen echt zo groot zijn; op niveau leerlingen (93)

Verschillen/achtergrond, meer inzicht erin, tot leven brengen (94)
Achtergronden belichten, kinderen veroordelen dingen snel (96)
Vanuit een ander perspectief gezien, zodat duidelijk wordt dat andere mensen andere opvattingen hebben. Maken zelf voorstellingen en doen ervaring op. Passieve vorm van kunstbeleving is niet geschikt, ervaren is beter (91)
Herkenbaarheid; dicht bij huis, moeten het bij wijze van spreken om de hoek tegen kunnen komen (97)
Respect hebben voor elkaar, waardering (98)
Respect en acceptatie (99)
Interactief. Verwerkingsmogelijkheid met de kinderen, ook rol v/d multi etnische kinderen uit de school zelf, niet te abstract. Aansluiten op niveau, ook qua taalniveau. Tip: SchoolTV-programma 's leveren een goede bijdrage (100)

geen allochtone leerlingen

Zo breed mogelijk qua ervaring met verschillende culturen (101)
Realistisch, begripsvermogen kinderen. Relatie met eigen culturele godsdienst (102)
Gesprek; discussie/interactief (103)
Meerdere culturen moeten aan de orde komen, verdraagzaamheid bevorderen (104)
Inhoudelijk boeiend, op niveau van leerling. Na gesprek (105)
Duidelijk laten zien dat er andere aspecten zitten aan andere culturen, niveau leerlingen, belevingswereld leerlingen (107)
Aansluiten bij belevingswereld, kinderen moeten zich erin herkennen (108, 146)
Elementen uit verschillende culturen aan kinderen tonen, zodat ze zich kunnen inleven (110)
Vb. Moderne kunst, ook driedimensionaal, gedachte erachter (kunstenaar allochtoon) → voorlichting, toelichting, waarom erachter – kennis begrip vergroten (112)
Informatief (114)
Moet duidelijk met andere culturen te maken hebben (115)
Moet zichtbaar maken dat er meerdere culturen zijn, die in wezen niet zo veel verschillen; wederzijds respect (116)
Elementen uit verschillende culturen, aansprekend, herkenbaar (117)
Dicht bij belevingswereld van de leerling(118)
Verschillende aspecten/benaderingen laten zien. Niet goed/fout; verschillende opvattingen positieve verschillen algemeen (119)
Moet laten zien dat er meerdere manieren zijn om in het leven te staan, moet begrip kweken (120)
Moet verschil aangeven (121)
Moet qua identiteit verantwoord zijn, op niveau leerlingen, ziet in musea tentoonstellingen die niet aansluiten bij niveau (122)
Moeten tonen dat verschillen tussen verschillende culturen niet belangrijk hoeven te zijn (123)
Doelstellingen bij scholen, goed onder de aandacht brengen, heel specifiek multiculturele aspecten aangeven (124)
Moet duidelijk cultuurverschil aangeven, zodat leerlingen verklaard kan worden waarom dingen anders zijn, zoals eten, kleding, bidden (129)
Inzicht geven en kennis laten maken in verschillende culturen (126)
Moet gaan over wat zich in kinderwereld afspeelt (127)
Wel voorbeeldfunctie, assimilatie acceptatie, begrip (128)

Moet meerdere culturen laten zien, toelichting van gebodene moet duidelijk culturen belichten(131)
Moet gelijkwaardigheid van mensen aangeven(132)
Gewoon normaal denken en doen (133)
Duidelijk elementen uit cultuur van niet-Westerse landen, hoe mensen zich kleden, musiceren, dansen, eten etc. (134)

Moet duidelijk maken dat er verschillende culturen zijn; toekomst gericht (136)
Respect (138)
Zichtbare aanwezigheid van meerdere culturen → uiterlijk/muziek (137)
Moet dicht bij kinderen liggen, aanspreken (139)
Mensen van verschillende rassen en culturen laten zien (140)
Mensen uit diverse culturen moeten participeren (142)
Diverse invalshoeken van diverse culturen, aanspreken op niveau leerling (143)
Moet uitdagend zijn voor de leerlingen (144)
Interactiviteit (145)
Herkenbare thema's, kwalitatief goed niveau (147)
Moet op niveau van kinderen zijn (149)
School in witte wijk; moet herkenbaar zijn. Aansluiten op referentiekader aspecten uit Nederlandse samenleving (150)

Bijlage 4

Respondentnummer + plaats

Zwarte scholen

1. Ede, Gelderland
2. Amsterdam
3. Ede, Gelderland
4. Den Bosch
5. Amsterdam
6. Rotterdam
7. Zeist
8. Ede, Gelderland
9. Barneveld
10. Utrecht
11. Rotterdam
12. Roosendaal
13. Amsterdam
14. Enschede
15. Creil
16. Arnhem
17. Eindhoven
18. Deventer
19. Rotterdam
20. Amsterdam
21. Rotterdam
22. Utrecht
23. Zaandam
24. Rotterdam
25. Leeuwarden
26. Amsterdam
27. Venlo
28. Amersfoort
29. Apeldoorn
30. Almere
31. Roosendaal
32. Apeldoorn
33. Hilversum
34. Arnhem
35. Hardewijk
36. Utrecht
37. Tilburg
38. Dordrecht
39. Rotterdam
40. Rotterdam
41. Rosmalen
42. Amsterdam
43. Ambt Delden
44. Meppel
45. Apeldoorn
46. Amsterdam
47. Nijmegen
48. Gouda
49. Amsterdam
50. Rijen

Gemengde scholen

1. Nijkerk, Gelderland
2. Vlissingen
3. Venlo
4. Hoogerheide
5. Alkmaar
6. Hoorn, NH
7. Putten
8. Meppel
9. 's-Heerenberg
10. Oegstgeest

11. Amsterdam Z.O.
12. Rotterdam
13. Rotterdam
14. Rotterdam
15. Beverwijk
16. Heemstede
17. Rhenen
18. Heteren
19. Aardenburg
20. Vught
21. Eindhoven
22. Heemskerk
23. Zandeweer
24. Nuth
25. Dordrecht
26. Schagen
27. Alkmaar
28. Dongen
29. Diemen
30. Eindhoven
31. Alphen a/d Rijn
32. Ede, Gelderland
33. Kampen
34. Heerenveen
35. Heerlen
36. Rijswijk, ZH
37. Rotterdam
38. Rijswijk, ZH
39. Den Bosch
40. Leiderdorp
41. Amsterdam
42. Krommenie
43. Borne
44. Almere
45. Nieuwkoop
46. Kampen
47. Wormer
48. Krimpen a/d IJssel
49. Wassenaar
50. Den Bosch

Witte scholen

1. Barneveld
2. Vlissingen
3. Barendrecht
4. Haler
5. Rozendaal
6. Exmorra
7. Hattum
8. Vrouwenpolder
9. Boxtel
10. Hattum
11. Eemdijk
12. Kamperveen
13. Poederoyen
14. Winsum (Fr)
15. Odiliapeel
16. Dokkum
17. Winssen
18. Drachtsterscompagnie
19. Knegsel
20. Broekland (Ov)
21. Terschuur
22. Gorssel
23. Bergen (LB)
24. Maartensdijk
25. Aalten
26. Neerkant

27. Moergestel
28. Hillegom
29. Opmeer
30. Rijswijk, Gelderland
31. Winterswijk
32. Zuidlaren
33. Coevorden
34. Benningen (OV)
35. Hall
36. Zwolle
37. Borgercompagnie
38. Noardburgum
39. Willemsoord
40. Engwierum
41. Jubbinga
42. Hoogeveen
43. Roswinkel
44. Kloosterburen
45. Rhenoy
46. Pieterburen
47. Heemstede
48. Capelle a/d IJssel
49. Nootdorp
50. Oosterhout, Gelderland

Colofon

De rol van cultuureducatie bij het bevorderen van culturele diversiteit in het primair onderwijs is een uitgave van Cultuurnetwerk Nederland. De uitgave is het verslag van een in opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen door Cultuurnetwerk Nederland verrichte studie. Cultuurnetwerk heeft deze opdracht uitgevoerd in samenwerking met Bureau Bert de Groot, Amsterdam.

Auteurs

Bert de Groot
Marjo van Hoorn
Marie-José Kommers
Guy Miellet

Productie

Cultuurnetwerk Nederland

Cultuurnetwerk Nederland
Ganzenmarkt 6
Postbus 61
3500 AB Utrecht
Telefoon 030 236 12 00
Fax 030 236 12 90
E-mail info@cultuurnetwerk.nl
Internet www.cultuurnetwerk.nl

© Cultuurnetwerk Nederland, Utrecht, 2002